

Міра Лукша

Дзікі птах верабей

БЕЛАСТОК 1992

Рэдактар Сакрат Яновіч

ЛЕС

Карэктар Галіна Раманюк

Тэхнічны рэдактар Юры Хмялеўскі

Графічная апрацоўка Міраславы Лукшы

© Праграмная рада тыднёвіка „Ніва”

Друк

ORTHDRUK

15-762 Białystok,

ul. Antoniuk Fabryczny 13

Рэдка бралі замуж хлопцы з нашае вёскі дзяўчат з Залесу. Часам ездзілі за трыццаць вёрст у сваты на Падляшша, каб не браць дзевак згэтуль. Нават калі якая прыгледзелася, бацькі не дазвалялі. Так расказвала маёй бабулі яе бабка Тэклія. Гаварылі, што ў гэтай пушчанскай вёсцы Залес людзі маюць вельмі памешаную кроў з ляснымі людзьмі, якія, як малпы, па дрэвах лазілі, мёдам і караедамі ўсялякімі харчаваліся, карэньчыкамі і зеллем. Усялякую, кажуць, нечысьць елі – вужакоў ды саранчу, ваўком не грэбавалі. Валоў ды кароў не мелі, на від чалавека кідаліся ў гушчар альбо, калі каламі ці рагацінамі іх прыперлі, біліся да смерці. Людзі гаварылі, што дзікуноў гэтых выбілі з тысячу гадоў, як не больш, назад. Але не ўсіх: то якую дзеўку прыдушыў наш чалавек дзе ў нетры, што ягады збірала; то злавілі якую цікаўную, што падкралася да вёскі, а калі ўсе малойчыкі ёю нацешыліся (кусалася, як воўк!), выпускалі ў лес яшчэ больш здзічэлаю... У нашыя лясы запускаліся, кажуць, і татары, пакідаючы абвуголеныя зрубы і трупы мужыкоў, а праз лета касавокіх дзіцянят.

Ужо сто гадоў таму назад, а можа і сто пяцьдзсят, у Залесе жылі ўжо людзі, як усе. Гаварылі па-нашаму, апраналіся ў кужаль і

лапці, трымалі свіней і кароў. Свінні не такія, як цяпер, былі - даўганогія, худазадыя. вёрткія - гадаваліся не на бульбе і асыпцы, а на пушчанскіх пладах.

Нашы хлопцы часам бралі іх дзевак. Але якія з іх гаспадыні? Больш прывыклія па лесе бегаць, чым за кроснамі сядзець; хутчэй гакая зайца за вушы эловіць, чым масла саб'е! Суханогія, простапачыя, на полі ламалісяі, як сарванья кветачкі. Не накрычыш на такую, не стукнеш добра, бо бытта баіцца, хавае галаву перад тваім кулаком, а вочы, як у рысі, свецяцца: толькі глядзі, як і кіпцюрамі кінецца!.. Чыстыя бабы, ахайныя, дзяцей добра няньчылі, зеллем умелі палячыць і чалавека, і жывёлу. Была такая ў нашай вёсцы пры памяці бабулінай бабкі. Ганнай яе звалі. Муж яе, Андрэй Капцох, з рук бацькоў ледзь дзяўчыну вырваў, на руках насіў. песні складаў. Пярун яго забіў. А Ганна сама дала рады з гаспадаркай, і людзям дапамагала. А калі прыйшлося ёй памерці, убілі ёй кол асінавы ў грудзі, усёю вёскаю. А ці яна калі каго пакрыўдзіла, ці чыёй карове малако адняла? Нічагуткі такога не было. Кожны да яе хадзіў у хваробе і іншай бядзе. Дачушка Ганны, 12-гадовая Ксенька, уцякла тады ў лес і нідзс яе не знайшлі. Не было яе ні ў дзядоў у Залесе, ні ў іншай вёсцы. Можна, звяры яе разарвалі, а, можна, дзе яшчэ жылі лясныя

людзі? Бо ў Залесе былі ўжо нашыя, ліцьвіны, бо і нашу мову, рускую, перанялі...

Сёння ў Залесе мала хатаў стаіць. Цяпер толькі Шэшкаў чацвёрта, адзін стары Тумель, Алік Прус прывёз жонку з Беластока маладую: думае будавацца - толькі ён тут адзін малады; бабуля Балтуціха дажывае веку... Міцалёў двое дзяцей ходзіць у школу. Пурты ўсе перабраіся ў горад - кватэры ў блоках дасталі. Савулі прадалі драўляную, яшчэ нестарую хату і лесу добры кавалак, а самі купілі пляц у Гайнаўцы, Дыкерты і Кястанісы яшчэ ў шасцідзiesiąтыя гады выехалі, толькі Колік Кястаніс часам прыедзе, па пушчы паходзіць. За вёскай стаіць, амаль урослая ў зямлю, хата Керкеляў, а каля яе з правага боку - пакінутая клуня Эйсмантаў, добрая яшчэ, з цэментавымі слупамі, але ніхто на яе не паквапіцца. Думалі вяртацца Эдзік Доўс і Андрэй Друць, але раней маглі б узяць які крэдыт, каб што будаваць, а цяпер гэта ўжо немагчыма. Юрык Кішкель ужо ўзяў быў крэдыт у банку, думаў па-сучаснаму: лес - гэта багацце, трэба толькі паставіць тут які домік, і мяшчане прыедуць адпачываць, а грошыкі пакоцяцца Юрыку ў кішэнь. Але цяпер гэтых грошай не хапае нават на добры падмурак. Юрык разам з Андрэем Лукшам планавалі зрабіць з Залесу цэлую адпачынаковую вёску. Пакуль што толькі зямля тут адпачывае. Калі б хоць дзеўкі былі ў

якой-небудзь навакольнай вёсцы, то не шукалі б Вася Грыголец, Генік Міруць ці Сенік Нарвойш шчасця, пішучы ў «Пазнаёмімся», «Міртовую галінку» ці «Вянок» у «Ніве». Выйшлі ўжо з узросту, калі гойсаць можна па забавах. Якая дзеўка пойдзе цяпер жыць у лес? Не адпачываць, а жыць, працаваць, прадаўжаць род пушчанскіх людзей.

Ёсць яшчэ ў пушчы такія месцы, дзе лес расце сапраўды па-свойму. Жыве, памірае, жыве... Тут на струнах святла ад кронаў, на павуцінні між галінкамі блукаюць галасы тых, хто тут быў перад намі. Толькі трэба прыслухацца.

ДОМ

І Колю я спаткаў выпадкова, хаця ўжо некалькі гадоў стараўся да яго дастацца. Не таму, як некаторыя, што хацелі ў яго нешта «залатвіць», а проста так - быў маім вельмі добрым сябрам у пачатковай школе. Сустрэкаліся мы яшчэ крыху; даволі часта да арміі, але пасля нашы дарогі неяк разышліся, хаця ішлі падобна. Ен рабіў кар'еру ў ваяводстве, я застаўся ў арміі. Скончыў афіцэрскую школу, пачаў служыць на Мазурах. Ажаніўся з прыемнай, добрай, працавітай, інтэлігентнай дзяўчынай. Мая Альжбета мела свае амбіцыі, але мы рашылі, што зоймецца домам і дзецьмі. Вышэйшую адукацыю закончыла амаль роўна са старэйшай дачкой, і то толькі для таго, каб не адстаць ад сучаснасці, а не для грошай, бо нам хапала маіх. Збудаваў мы сабе дом, вялікі - каб маглі жыць усе разам, з сем'ямі дзяцей. Праўда, хацелася мне вярнуцца і паставіць гэты дом на бацькаўшчыне, але айчынай Элі і маіх дзяцей былі ўжо Мазуры. А там - што засталася - поле, якое старэйшы брат збіраўся аддаць дзяржаве, разваленыя збудаванні... Ну, і прырода цудоўная - лес навокал, балоты, рэчка, якая цяпер разлілася ў вадасховішча, нашы людзі... Я брату колькі разоў прапанаваў, каб гэты новы дом пачаць

будаваць, вялікі, драўляны; не дачу, а праўдзівы сялянскі дом, удасканалены і сучасны, каб магі мы там жыць на старасць і дзецям пакінуць. Не кватэру, а сялібу. Федзя спачатку згадзіўся: «Можа, давай мураванку? Доўга стаяць будзе... Але ты, Ягор, ты лепш падумай: ты цяпер велькі пан, нашто табе гэта поле, кусок лесу ды падмоклыя лонкі? Ты там маеш шыкоўную хату. Чаго табе сюды? Я зямлю здам, буду мець пару золоты, то і дажыву веку ў гэтай хатачцы. Хай прападзе гэта ўсё, ано здароўе з'ела! Ці ты рабіў, ці не - нічога не выдзярэш з гэтага дзярна! Ты падумай лепш, каб там у вас мне блёк залатвіць - ты там многа можаш! Чаго табе сюды? Хіба што прыехаць адпачыць летам пад грушаю? Але ж ты летам любіш ездзіць у цёплыя краі! Ну, але, што ж, ты мандрэйшы, а можа і цяпер такая чудная мода, на вёску вяртацца? Але ж не на нашу, прападзі яна, не на наш футар на балота!» Потым Федзя паківаў галавою: «А рабі ты што хочаш, але я зямлю і так здам за рэнту. Калі вельмі ўжо хочаш, будуй што на гэтым участку, што мне пакінуць. Я мяшаць табе не буду. Відна, не маеш куды падзеці грошай?!» Ну, і вось збіраюся я штосьці тут рабіці. І так задоўга чакаў!

І я прыехаў з жонкай. Паездзіў і ў Беласток, і ў Гайнаўку... На Музей трэба будзе што даць, і то нямала, бо трэці будынак

дабудаваць трэба, а грошай мала. Майсеня казаў, што калі б кожны беларус у Польшчы, і малы і стары, даў толькі адну тысячу золотых, хапіла б на трэці будынак, уласцівы музей. Нас чацвёрта: я, Альжбета (хоць не беларуска, але ж яна мая жонка і маці маіх дзяцей-беларусаў!), двое дзяцей. І трэба даць за нябожчыкаў маму і тату. І за сястрычку нашу. Ірэнку. Памершую ў дзяцінстве. Ад усіх нас цаглінкі купіць трэба - гэта ж будзеца наш помнік, на нашай зямлі, і стаяць ён будзе доўга, ніхто ў нас яго не забярэ. І то не адну тысячу ад кожнага трэба даць! Столькі ўжо людзі ўлажылі, з цэлага свету, а я дам толькі па тысячы ад душы?! Кажу Федзю: «Давай дамо пару соцень тысяч ад нашай сям'і, яна ж тут жыве з трыста гадоў (выводзімся з над Нёмна). І ты хоць тысячу дай!» Федзя раскрычаўся: «Сам сабе плаці за нябожчыкаў! Калі хочаш сабе хату будаваць, то будуй, выдавай мілаёны. Знайшоў сабе ідэю - якісь музей! Панавешваюць старых ручнікоў, панастаўляюць сохаў ды баронаў, ёсць чым хваліцца! І будзе тое стаяць, месца марнаваць, а такія дзівакі, як і ты, будуць хадзіць і насміхацца: «Во як гаспадарылі калісь, не дзіва, што ў лапцях хадзілі!» Няма чым ганарыцца, пане! Калі, зрэшты, хочаш, на тышчу. Або і дзве. Не пашкадую, хаця бядняк быў цэлае

жыццё. Іншая справа ты - ты пан, у цябе свае фанабэрыі!"

І Колю я спаткаў выпадкава. На паляванні ён быў. Я хадзіў па пушчы са сваім Рэксам. Выцалаваліся мы з Колям - Божа мой, столькі гадоў! Запрасіў ён мяне да сябе ў Беласток, паказаў кабінет, хату, жонку. Добра жыве, заможна, і не набраўся рысаў мяшчанскіх. Свой хлопец. Не забыў прастай мовы, ахвотна дапамагае нашым, калі папрасяць...

- Давай, Коля, - кажу я яму пры чарцы, - збудуем сабе помнік! Ці ты даў што ўжо на Беларускі музей у Гайнаўцы? Я вось збіраюся. І сорамна мне, што так позна падумаў...

«Наш хлопец» паглядзеў на мяне і паціснуў плячыма.

НА ХУТАРЫ

Не хацела Тэкля Маньку мець за нявстку. Ой, як не хацела! Як ніколі. Пяцёра старэйшых сыноў пажанілася з дзяўчатамі добрымі, не наракала. Праўда, потым у сем'ях па-рознаму бывала, але мацярынскае сэрца ўжо не балела. І дачку аддала замуж, за хлопца, пра якога дрэнная слава даходзіла аж на іхні хутар. Але калі пабраўся шлюбам, пасталеў, стаў такім чалавекам, што кожны пазайздросціць Тэклі такога зяця. І наймалодшы, Трахім, знайшоў сабе дзяўчыну, з суседняй вёскі. І пра яе нічога кепскага не скажаш, дзеўка як дзеўка: і нябрыдкавая, і здаровая, і рук за пазухай не трымае. Але Тэкля сказала Трахіму: «Не!»

Тэкля кожную будучую нявестку вяла ў сваю каморку і там размаўляла з ёю шчыра - выпытвала, сама адкрывалася перад дзяўчынай і нейкім старым спосабам выманвала ўсе сакрэты, раіла.

Прывёў Трахім сваю Маньку ў адну нядзелю пасля абедні. Тэкля вярнулася з царквы. Хоць далекавата было і сама ўжо нядужая, хадзіла Тэкля ў царкву амаль у кожную нядзелю і на святы, ды й бацюшка ахвотна да яе заходзіў, калі было яму па дарозе, бо, як казаў, рэдка цяпер спаткаеш людзей з чыстай душой ягняці. І Іван - мужык Тэклі, быў

добры і набожны чалавек... Маладыя ў царкву рэдка заходзілі, але, відаць, такі цяпер ужо час. Тэкля ўсіх сямёра вучыла ад малога закону божаму, вадзіла іх у царкву. Але ўсе неяк адбіліся, хоць кожны адчуваў сябе праваслаўным, «рускім», нават тыя сыны, што ў вялікія гарады павыязджалі. А наймалодшы? Калі ён нарадзіўся, Тэклінай найстарэйшай унучцы ўжо тры годзікі было... Вось якое яно, гэтае новае пакаленне: зусім розныя дзяды і ўнукі. Трахім, які ніколі не мог дараваць бацькам, што далі яму такое вясковае імя, быў ад малога добрым дзіцём, навучыўся дапамагаць маці ў «бабскай» рабоце і добра з гэтым спраўляўся. І пакуль не навучыўся курьць папяросы (у 15 гадоў) і бегачь па вясковых забавах, не мела Тэкля з ім ніякіх праблемаў. Ну, трэшкі піў. Перадалі яму зямлю, стаў Трахім гаспадаром - з канём, старым плугам, разваленым хлявом ды клуняй... Пачаў шукаць жонку.

Бацькі былі ўжо старэнькія. Як старыя вольхі над сажалкай, аж чорныя ад гадоў, што толькі ўжо глядзяць пакутлівымі вачыма ў чорную перад імі ваду - у мінулыя гады. Але Тэкля старалася разумець сына: чаму ён так прагна глядзіць у тэлевізар. Свет іншы хоча пабачыць!..

...Прывёў Трахім дахаты Маньку, адзіную дзяўчыну ў ваколіды, якая не паляцела ў гарадскі вырай. Ці тут чакала свайго шчасця? Хтосьці і з яе сям'і вымушаны быў застацца, каб зямлю не аддаць у чужыя рукі або ў аблогі. Паклікала Тэкля будучую нявестку ў сваю каморку, а тая заперлася:

- Няма аб чым гаварыць! Або мяне хочаце, або - не! Вы мне тут ласкі не робіце! Такіх, як ваш Трахімка, сотнямі можна тут перабіраць, нават сярод багаццяў, не тое, каб ісці на гэты замурзаны хутар!..

Тэкля аперлася аб касяк дзвярэй:

- Ой, дзіця, дзіця... Я ж хацела з табою паразмаўляць, як маці, перадаць усё, што мне сваякруха і мамка гаварылі. Смерць мне ўжо ў вочы глядзіць. Ты тут будзеш гаспадыняй і мацёркай. Табе перадам усё, што тут нажыла...

- А многа вы тут нажылі - кучу дзяцей! Калі так гаспадарыць, з торбамі можна пайсці!

- Калі табе тут не падабаецца - вядзі яе, Трахім, адкуль прывёў!

- Яна тут, мама, застанецца.

- Не дазваляю!..

- Так ці не, мы пажэнімся. Не чапляйцеся да яе, мама. бо ворагам вам стану. Бацька згадзіўся, і вы мусіце!

Падалі «на калейку» у загс.

Тыдзень перад вяселлем Тэкло пахавалі.
Якое ж гэта вяселле - без музыкі, без танцаў?
Гасцей было шмат, але хутка раз'ехаліся.

Пачалі будавацца. Спачатку паставілі хлёў
і клуню. Потым вялікую, двухпавярховую
мураванку. Купілі трактар, капалку на бульбу,
жнярку...

Бацька застаўся ў старым доме. Манька
час ад часу пасылала сыноў, каб занеслі дзеду
шклянку малака ці міску стравы, часам памыла
яму пасцель (часцей, аднак, рабіла гэта суседка
з-за хваіні).

Купілі жніўны камбайн. Збудаваці сіласы і
тры цяпліцы. Купілі грузавік. Вазілі цяпер
гародніну прадаваць у горад.

Стары Іван памёр ранняй зімою. Зямля
яшчэ не была зацвердай. На пахаванні было
шмат людзей - добры быў чалавек. Манька
шчодро частавала ўсіх на мярлінах. Госці
пасядзелі гадзінку, паўспаміналі старых. Манька
ўвайшла ў пакой:

- Ну, канец гасцяваць. Час збірацца
дахаты - упраўляцца трэба.

НІНКА, АДНО ЖЫЦЦЁ

Нінка любіла, нарабіўшыся, паляжаць у
халадку, пад старымі ліпамі ў невялікай
вёсачцы, куды прыйшла пасля замужжа. Не
была «нерабацяншчай», як некаторыя злосна пра
яе гаварылі, чаму, не - заўсёды ўправілася, усё
зрабіла на полі і ў хаце, і сыноч рос здаровы,
дбала і пра свайго Косціка - абед заўсёды яму
смакаваў пад макаткай «Каждая жона тым се
хлюбі, жэ готуе, цо можж любі». Хадзіла Нінка з
Косцікам на ўсе сямейныя вяселлі і трызны, і ў
нядзельку абое ў царкву хадзілі разам.
Гаспадарка была невялічкая - тры каровы, конь,
пару авечак, кормнікаў, пару надворнікаў, куры
ды гусі, хатка маленькая пад велізарнай ліпай, а
ў хатцы - як у шклянцы: чыста і ўтульна. Нінка
вельмі любіла кветкі - іх было поўна на ўсіх
падваконніках; стаялі ў вялікіх вазонах,
гаршках, абкручаных каляровай паперай. І
падушак, падушачак было столькі - іх горы
ўзвышаліся над ложкамі, і сурвэтак вышываных
і плеценых кручком, і макатак!.. Ціха ў
Нінчынай хаце, спакойна, пахне свежым
хлебам, сырам і майранкам.

Косцік Нінку ўзяў за жонку ў 1956 годзе, у
сонечны, чэрвеньскі дзень. Расавала жыта,
нясло мядовым і сасновым ветрам ад хваіны,
калі фура ў чыстых, накрытых каляровымі

дзяружкамі гняанках везла Нінку і Косціка ў царкву. Пару разоў пераступілі вяселлю дарогу - тады Нінка кідала назойлівай дзецярні цвёрдыя цукеркі, налівала юнакам самагонку... Нінка са шлюбам прыехала змучаная, з апухшымі ступнямі. Нешчаслівая і радасная, што гэта ўжо канец. Косцік - маленькі, сухенькі, рабы, сіплы, узяў Нінку хутка - адразу пасля таго, як задаволеныя сваты напіліся дапавалу самагонкі вырабу Нінчынага бацькі. Вядома было - Нінкі пасагам была толькі яе краса. Якраз з Прусаў прыехала, а хто не паласуецца на такую дзеўку!

Нінка, праўда, ні маці, ні сяброўцы не расказвала пра Франка, у якога без памяці закахалася. Вядома, адзінокая дзяўчына хутка паверыла салодкім словам чарнавокага амантатрактарыста з «маёнтку». Паехаў Франак у Элк па пярсцэнак і знік. Чакала Нінка, чахла, плакала па начах, але нарачоны не даваў знаку жыцця. Можна, дзе яго забілі - узяў з сабою столькі грошай! Нінка не дапускала да сябе думкі, што каханы мог яе пакінуць. Праз паўгода ўжо ўсе ведалі, што Франак жыве ў Піле і што жонка там у яго ёсць, і дзетак двое, і трэцяе ў дарозе. Нінка не магла знайсці сабе месца. Гатова была кінуцца ў возера, але толькі пасядзела пару гадзін на беразе, а пасля пайшла на вакзал і купіла білет дахаты.

Косцік быў добры, можа, нават занадта мяккі. Не ўмеў накрываць нават на сабаку ці каня. Косцік усё рабіў уподобжку, але рабіў старанліва, дакладна. Кожную баразну дагледзеў, кожнае зярнятка. Косціка называлі ўсе «Жаўруковаю бядою». Сваю Нінку вельмі любіў - не мог нацешыцца, што ў яго, бядоціка, такая жонка - красуня, працавітая, спакойная. Чуў, што людзі гавораць, як гэта Нінка валачылася на Прусах, але хто такую хлусню плёў! - аблезлыя старыя дзеўкі, якіх нават д'ябал не схачеў бы ўзяць! Нінка пра ўсё мужу расказала, а ен усё зразумеў. А што казалі пра брак дзявоцтва Нінкі - не магло быць праўдай: посцілка пасля вялікіх намаганняў Косціка аж прасякла, як бы добрага пеўня зарэзаў! Свякруха ўсім аб гэтым гаварыла.

Нарадзіўся Толік. Рос хутка, не хварэў. Нінка ўсе свае найлепшыя пачуцці пераліла на сына.

Нінка заўсёды з нейкай агідай і адчаем падыходзіла да т.зв. «гэтых» спраў. Пасля родаў доўга лячылася - ездзіла да знахаркі ў Ворлю, па дахтарах, хадзіла да шаптухі Параскі... Людзі пачалі падсмехвацца.

- Гарачая Нінка, але ці дагодзіць ёй «Жаўруковая бяда»? То ж ён нават мусе не дасць рады!

Бабы з суссдняй вёскі, якім не падабалася тое, што Нінка свае, заўчасна пасівелья, раней чорныя як дзёгаць, валасы памалявала нямецкай фарбай, і ходзіць маладзіцаю, з тонкай таляй, а іх жываты, што насілі штогод па дзіцяці, вялікія, як гарбузы пад хвартухамі. Што ёй адно дзіця і такі муж, як Косцік, які не падыме рукі на жонку і піць многа не п'е, і не трэба за ім бегаць і валачы дахаты дзе з-пад плота! І колькі такі Косцік з'есць, і не гідзіцца нічым, што жонка дасць на стол, а і сам умее пірог спячы, так ад маці ўсяго навучыўся. Пры такім чалавску - рай, не жыццё! А што ён можа не такі здаровы - колькі ж бабе трэба, калі дзеці вялікія! А гэта ўсе пендрыцца, ды і лечыцца. Што, можа, матку мае хворую? Пасля аднаго дзіцяці? Яшчэ ў Прусах, пэўна, чаго набралася, або і цяпер хто лечыць яе надта заўзята. Ходзіць жа да яе Аўксенцік, можа не? «Амерыканец» пры людзях яе скубаў, і што? Толькі пачырванела, бо ўсе бачылі.

- А дзя каго хварбу накладзе на голаў? Для сваей «Бяды»? - траслася над прылаўкам у краме Саперчыкава.

- А што, трэба ж свайму чалавеку таксама падабацца! - запярэчыў Павал. - Ці ў пійсят гадоў мае баба палохаць людзей? А хто што кепскае кажа на Нінку? То ж пажондна кабета. Ці каму што благое зрабіла? Калі што было не

так, то чаго тое да самай смерці выгаварваць? Хай кожны свайго пільнуе!..

Толіку было ўжо за трыццаць. Добры быў хлопец, паслухмяны. З красы ўдаўся ў маці - высокі, стройны, чарнявы; ды дзе цяпер знойдзе жонку на вёсцы? Крыху зачапіўся быў у Гайнаўцы. Добра зарабляў, у добрых людзей наняў кватэру, але вярнуўся жыць да бацькоў, - усё ж лягчэй і танней жыць разам. І маці есць наварыць, і памье, і сябры ёсць яшчэ з пачатковай школы, свае хлопцы.

Толік не піў многа, і гэта цешыла маці. Найбольш шкада было, што ўнучачкам не пацешыўся. Ужо думала Нінка, што Толік будзе жаніцца - пару месяцаў жыў на кватэры з адной дзяўчынай з-пад Чаромхі; Нінцы гэта не падабалася - чаму ж не запісацца і не жыць пабожаму? Але што зробіш - маладыя паспрачаліся, Гандзя знайшла лепшага хлопца, з Беластока.

- Мама, скажы мне праўду, гавораць, што я не татаў сын! - запытаўся аднойчы Толік.

- А хто ж такое дурное табе нагаварыў?! - неспакойна затупала ля пліты Нінка.

- Ці важна - хто?! Усе гавораць. Мне ўжо жыць надаела! Толькі вып'ем і пачынаецца: а то з кім твая маці ў карчэ хадзіла, а то з кім за клунішча бегала, а то каго дзе з кім злапалі на ягадах!.. А ты, можа, прывезла мяне ў трыбуху

яшчэ з Прусаў, што? Хопіць мучыць і мяне, і бацьку. У чым табе Косцік вінаваты?

- Так, ён не вінаваты, што мяне такую ўзяў! Відна, такая наша доля, Толіку. Усё, што людзі брэшуць, усё хлаусня. Каму ты верыць хочаш - ім, ці роднай мацеры?

- Ну не магу на цябе глядзець! Кажы, што хочаш, а я, во, вушы заткнуў. Праз цябе цэлае жыццё такі ўстыд! Як малы быў, то біўся, калі на цябе брахалі, а цяпер - што?..

- Толік, дзецятко!.. Ты мне павер, у маім жыцці не было нічога такога, каб ты праз мяне плакаў!..

- Не буду я цябе слухаць! Як ты магла так крыўдзіць майго бацьку, на смех людзям! Цэлы час з чужымі вачалася, калі ён сох!

- Толік, ты што?! Гэта ж грэх такое выдумоўваць!..

- Я столькі год перажываў, і годзе! Утапіцца лепш такой к., чым жыць на белым свеце! - Толік схапіў шапку і выбег.

Нінка не ўтапілася і не павесілася. Запакавала пару сукенак, асенняе паліто, пару ботаў, узяла крыху грошай і паехала ў свет.

Гавораць, што Нінка жыве недзе на Шлёнску, працуе прыбіральшчыцай у прадшколлі, наймае маленькі пакойчык. Лістоў дахаты не піша, толькі яе старэйшая, адзіная

сястра-удава дастала картачку ад Ніны з пажаданнямі ўсяго добрага на новы 1990 год.

ФЕДЗІК

Школы ў горадзе не кончыў, плакаў па начах у інтэрнаце і падчас практыкі на фабрыцы, а пілавінкі са станка вінаваты былі ў тым, што яго вочы чырванелі. Федзікава сэрца трапятала, калі даходзіў пах мокрае мяты на далёкім ветры з-над Нарвы, пах сытага торфу, сітніку і трысця на падрэчках. Хутка бег са станцыі, у бок, дзе ў цемнаце, пад гарызонтам, над якім удзень сінеў зубчаты бераг Белавежскай пушчы, глыбока пабрэхвалі сабакі. Пазнаваў голас сваіх, якія нудна адкалікаліся ад суседскіх ці сумна падывівалі на полі, прывязаныя да слупка, пільнуючы жыта ці рэпу ад дзікаў.

Федзікавы рукі патрэбны ў гаспадарцы. Старэйшыя сёстры пайшлі вучыцца, брат у арміі. Дзе тут пхацца ў вялікія паны, хай вучацца больш здольныя ды вёрткія. Чаго мучыць сваю душу, скавытаць па начах, як гэты Рэкс пад месяцам на рэпіску?..

Прыехаў дахаты пад Вялікдзень і не вярнуўся больш у школу. Завялікі ўжо быў, каб яго біць. Маці накрычала, пабурчэў бацька, а Федзік пайшоў даць каровам, спакойна, упэўнена, што ён тут цяпер гаспадар, і ніхто не будзе гнаць яго ў Гайнаўку. Заўтра пойдзе ў пушчу, у «шасты», паглядзіць, што там робіцца...

Коля п'е, Збышак п'е... Старыя кавалеры, якім жонак тут не знайсці... Поле палыны зарастаюць і чартапалох, аблогі цягнуцца аж за Рабінку... У Рабінцы крыж калісь стаяў, змуршэў, і няма яго, зваліўся. Федзік яшчэ яго памятае, але хто там пад крыжам ляжаў - хто яго ведае!.. За Федзікава жыццё шмат тут змянілася: і асфальт паклалі, і аўтобусы ходзяць, і людзей многа чужых наехала. Але ўсё, аднак, па-старому... Сумна: вясна - араць. сеяць, садзіць; лета - сенакосы, жніво; воснь - капанне... Зімой снег ляжыць амаль пад самую страху. Кажуць, што ёсць ваўкі ў пушчы, зноў развяліся. Ласёў бачыў, сарны, дзікі падходзяць амаль што пад клуні і бухтуюць. Сабакі да ўпаду брэшучь, сцерагуць палеткі сваіх гаспадароў, з надзеяй, што тыя не забудуць і прынясуць што цёплае ў місцы...

Федзік знайшоў адрас дзяўчыны ў часопісе. З-пад Варшавы. Пісалі часта, амаль штодзень ездзіў на пошту ў Зяўровачку. Іза вучылася ў ліцэі. Сяброў у яе не было многа, а ад сэрца - нікога. Не змагла знайсці сабе братняй душы і дала свой адрас у каляровы часопіс, які выдаецца для вёскі, але які чытаюць не толькі тут. У такім выпадку ніколі не ведаеш, хто табе адкажа на ліст, але будзе гэта, напэўна, чалавек у нечым падобны да цябе, які шукае кантакту з іншым самотным чалавекам.

Дзяўчына пісала пра ўсё. Аб сваіх праблемах і маленькіх радасцях. Найцяжэй ёй жылося з тым, што была вельмі тоўстай. З такой поўнай дзяўчынай хто пойдзе на дыскатэку, хто пакажацца на вуліцы? Федзік пацяшаў, гаварыў аб іншых каштоўнасцях чалавечай душы. Хлопец стаў дарослым, дзякуючы гэтым лістам і думкам, якія ў ім даспявалі. Так прайшло тры гады. Адзін з лістоў прыйшоў з Аўстраліі. Іза паехала туды да сваёй цёткі. Напісала, каб Федзік не думаў аб ёй сур'ёзна (думак аб магчымай жаніцьбе ў лістах не было, хоць былі яны ўсё цяплейшыя), таму што Іза можа выйсці добра замуж за больш адпаведнага чалавека і ў больш адпаведную для яе краіну.

Федзік бадзяўся па пушчы некалькі дзён, сам галодны і з прагаладнеўшым сабакам, а пасля адправіў ліст, у якім пісаў аб вялікім сяброўстве, якое намнога мацнейшае ад розных каханняў, бо можа быць вечнае.

Іза вярнулася ў сваё мястэчка. Карэспандэнцыя працягвалася.

Федзік паслаў Ізе радасны ліст - бяруць яго ў армію, у Варшаву, ад якой у мястэчка Ізы - паўгадзіны язды на электрычцы. Запрашае Ізу на ваенную прысягу - урэшце сустрэнуцца! Няхай толькі Іза не баіцца гэтай сустрэчы!

На прысягу дзяўчына не прыехала. Патэлефанаваў, паехаў да яе адразу пасля прысягі (далі яму водпуск на два дні).

Не спалохаўся, калі дзверы адчыніла яму паненка кілаграмаў сто дваццаць. Не бачыў у яе вачах чагосьці, напамінаючага іронію. Пазнаёміла Федзіка з бацькамі і цёцяй, правяла праз мяшчанскія пакоі да сябе, пасадзіла ў крэсла.

- Чаго ты сюды прыехаў! Я табе гаварыла, каб ты не думаў сур'ёзна! - і дадала брыдкае слова, якое пачуць можна пад піўной будкай, а якое цяжка перакласці нейтральна.

Федзіку заняло дух. Потым доўга гаварыў аб тым, чым было для яго іх сяброўства. Іза мусіла зрабіць гарбату і прынесці кавалак цётчынага пірага (цётцы ўсё ж хацелася дагадзіць гасцю, хоць бацькі Ізы бурчэлі на яе, каб не была мілай для гэтага галадранца, што захацеў сягнуць па іх адзіную дачушку і маёнтак).

Пад вечар, калі Федзіку здавалася, што пераканаў Ізу ў тым, што грэхам было б разарваць усе ніткі, якія іх вязалі столькі гадоў, у пакой уварваліся Ізіны сябры - тры п'яныя хлопцы і не больш прытомная дзяўчына. Іза нават іх з Федзікам не пазнаёміла. З'явіліся на сталае бутэрброды, бацька прынёс віно. Іза не

звярнула ўвагу на Федзіка, які заціх у сваім куточку. Уціснулася на калені аднаму са сваіх добрых сяброў, амаль не прыдушыўшы яго сваімі багатымі грудзьмі. Бацька данёс каньяк. Федзік не піў, думаў, не азваўся на п'яныя зачэпкі.

Іза правяла Федзіка да таксі. Па дарозе на чыгуначны вакзал маўчалі.

Тэлефанаваў потым Ізе некалькі разоў, але яе бацька казаў, што дачкі няма дома. Раз нават заехаў у Прушкаў і пакінуў на тэлевізары ў Ізіным пакоі запіску, каб чакала пісьма.

Хацеў адаслаць ёй усе лісты і здымкі ў пасылцы, перавязанай чырвонай стужкай, але ж было б гэта як жэст істэрычнай паненкі. Ліст пісаў доўга, амаль тыдзень. Ліст быў доўгі, пісаны густа, клетка ў клетачку, без абзацаў. Укінуў яго ў паштовую скрынку, па дарозе на суботнюю забаву ў Зяўровачцы.

Танцаваў цэлы вечар з дзяўчынай, якую прыкмеціў пад сцяной. Ніхто яе не браў у танцы, пэўна таму, што не была апранутая ва ўніформу моладзі - «цюхі» з рынку на вуліцы Бэма ў Беластоку ці «Пэвэксу». Крыся збянтэжана слухала, што каштоўнасць душы чалавечай не ў тым, што ён носіць на спіне...

Федзік правёў гаманлівую грамадку дзяўчат на цягнік у Гайнаўку, а сам памалу

пайшоў дахаты, у бок пушчы. што сінім берагам урэзвалася ў ружавеючае ўсходняе неба.

ХТО МЯНЕ ТАК НАВУЧЫЎ?

...Мала з тым, што калісь мы не мелі як вучыцца, але мы пааставаліся сіратамі маленькімі... Наша мама не была здаровая, а нас пяцёра было. І няма чым карміці. Было кепска - калі я ў шэсць год за нянецку пайшла! Сёння дзіцяці не пакінуць самога ў шэсць год, каб яно само сябе паглядзела, а я ўжо служыла! Добра памятаю: на Будах была ў тае Наталлі, што яна была з Баб'яй Гары, з Зубрыцкіх, у Ляха. Яны былі багатыя, але яны былі добрыя. Наталля вельмі добрая была. Папрацавала я тыдзень у Ляхаў. Прыйшлі мама, паглядзеці, ці быць мне тут далей, ці не забраці мяне, бо я ж маленькая. Я сяджу на ложку. Падушкі ў адным месцы, у куточку, а мне дзіця дадуць у калені. Я памалу малое палажу, сама злезу, і панашу яго па хаце... Прышлі мая мамка паглядзеці. Стары Лях кажа: «Нічога, што яна маленькая, добра, што яна мне хоць пялюшку падасць! Няхай будзе ў нас, не скрыўдзім дзіцяці». І я правяла маю мамку дарожкай праз балота на жалезны семяноўскі мост. З гэтага боку быў такі лясочак. Я стаяла ў корчыках, пакуль мамка за мост не пайшла. Мама ідуць і плачуць, а я там так плачу! Вярнулася я на падворак Ляхаў. Загароджаны ён нес штыкетамі, а дошкамі высокімі, адна ў

адну... Там такая шопка была, дзе зімовая павозка стаяла, шыткі, то я як туды забілася - то плакала да змяркання, пакуль Наталля мяне не знайшла. Ой, такая Наталля добрая была... І яны ідуць сюды, на Бабігару, то Наталля сваю дзяўчынку нясе, а я, дзе суха, то бягу, а дзе трэба праз кладачку перайсці, то Ясько мяне на руках перанясе. І прывядуць мяне да мамы, а калі ідуць назад - забяруць.

Ой, добра мнеў іх было. Стары Лях не хацеў, каб мяне бралі з сабою - памагла б яму свіней пасці. «То яшчэ дзіця, яе яшчэ трэба глядзеці, хопіць, што яна ў нас дзіця пільнуе» - кажа Ясько... Калысачку нізенька павесяць, я накармлю малое, пакальшу, і пакалыхваю, пакалыхваю, каб яно добра спала, і мне тады спакой, адпачываю.

І была я на Медзвядзях, у Хведара нябожчыка, у Касі, хіба з тры гады, і ў іншых... Не ведаю, ці гэта памятае твой, Зінко, папа. Мала каму цяпер па 80 год, як нам ці больш... З рання выпраўлялі мяне яшчэ свіней пасці. Дзеці іхнія спяць, яна варыць есці, а я пад хваінаю плачу: «Татачку, забярыце мяне ў неба!..» Крутом холадна, у ножкі холадна, дзіця ж босае... А як яшчэ пабягуць свіне ў семяноўскія хваіны, думваю, што не вернуцца, і што будзе, калі я іх не найду!.. З пасці год служыла - не было чаго есці ў хаце, а то хоць людзі пракормяць. А так

хочацца, каб малака далі шкляначку, хлеба кусочак нянечцы... Не было такое моды. Не дадуць. Такі быў час...

І том мы не вучаны ні капелькі. Калі ўжо большанькія былі, то хоць крышку больш зарабілі, і так ужо з нас не збыткавалі. Як у якія людзі пападзеш. Памятаю, ужо я большая была, ужо ў Хведара не служыла. Пайшла я да іх з сястрою бульбу капаць. А Хведар кажа: «Сястра няхай цяпер ідзе дахаты, а ты заставайся начаваці. Наскрабеш бульбы, натрэш, будзеш самы рагі есці з бабкі». То такі цэнны ражок з бляхі! Калі я ў іх служыла, то ніколі мне яго не далі. Бабкі дадуць, калі дзеці пакідаюць, абгрызуць. Думаў, штоя нічога не ведаю. Не, кажу, не хачу я тут начаваць, не хачу я вашых рагоў есці, бо баюся, каб днёўкі не адлічылі за тья рагі! Я так яму сказала, Зінко. А Хведар як адрэжа: «Х т о ц я б е т а к н а в у ч ы ў ?!» «Ніхто не навучыў, бо ніхто не ведае, як я, якія дарагія вашы рагі!» А хіба лет за тры ў іх была, бо блізка да мамы, калі пусцяць дахаты. О!

Дзе ж нам было вучыцца, калі галодныя мы былі! А мамка пойдучь рабіці, за пуд жыта - тры ці чатыры дні жалі жытка сярпом. За пуд, бо мала хто наймаў. За тры пуды перабраных адрэзаных наскоў ад бульбы - два дні бульбу гартаць. Нас пяцёра - вазьмі накармі, мама шостая. Дзіця так цяпер не вырасла б. Не ела б

так. Каб яно хацела хоць хлеба ці бульбы. Нам не марылася, каб яшчэ было акрашана! Абы хоць бульба і хлеб, і мы шчаслівыя! Нам не было калі вучыцца, мы пухлі з голаду. Ступні як падушачкі мелі...

Ах, дзе там да навукі нам было! Жыццё нас вучыла! І кожны пакрыўдзіць цябе, бо ты горшы, бяднейшы, пісаці не навучаны... Вось якія нашы універсітэты былі!..

КАМУ Ш ЧАСЦЕ?

- Не умею жыць адзінока, ну не магу. Цэлае жыццё была з Ёзікам, з нашымі дзецьмі. Замуж пайшла ў 16 гадоў. З Ёзікам пазнаёмілася на працы. Тызень прайшоў - і я сказала бацькам, што замуж іду. Смяртэльна закахалася. Прыбегла з працы - і да цёткі Юлькі, схапіла гармонік і як урэжу польку! І спяваю, і плачу!.. Зараз і згулялі вяселле.

Кацярына нарадзілася, у наступным годзе - Ясё. І так пайшло... Вядома, кахаліся, і ўсе нашы дзеці - плод нашага шалёнага кахання. За Ясем была Ганка. Потым двое - Юрка і Мірэк. Затым - Андрэйка. Пасля - Юлітка. Апошнія - Тамаш і Пеця. Нарадзілася яшчэ Зося, але маленькая памерла - я ўжо немалая была і пэўна гэта пашкодзіла. Найстарэйшая дачушка Каські - старэйшая за маіх наймалодшых, а яны ж - дзядзькі яе!

Пэўна, што цяжка цэлымі гадамі рук з мокрых пялюшак не вымаць, але ж гэта вядома, што калі дзеці ёсць, то і каханне ёсць у сям'і. Ёзік не быў кепскі бацька, грошы даваў, а нават падзарабіў нямала, бо на гармоніку заядла рэзаў і на вяселлі яго запрашалі, то і грош быў. Мне самой мама дужа дапамагала. Ёзік або на рабоце. або ў гасціне, а я з дзецьмі... Але калі ўжо прыйдзе - то паб'ёмся, і шчыра пацалуемся.

Адно ў мяне было каханне - заўсёды свежае і новае. Як пойдзем разам на забаву. дзяцей матцы падкінуўшы - уся зала наша! Я нават туфелькі скіну, так гойсаю! Юнакі захапляліся, з рук мяне не выпускалі. Столькі дзяцей нарадзіла, а сама гнуткая. як вярба, тоненькая ў стане, ножкі як віткі, лепшая ад не адной дзеўкі... Не заўважыла нават, як бабулькай стала. У 36 год, але ніхто не сказаў бы! Ёзік даволі хутка састарыўся, гарэлка робіць свае. Праўда, п'янага яго з вуліцы рэдка падбіралі, але без кілішка ў дзень быў не да жыцця. Уцягнуўся. Заўсёды пляшку трымала я ў хаце, бо калі захочацца - то лепш самой з ім выпіць, чым пускаць яго чорт ведае куды, не? Водка ж таксама для людзей, абы не піць замнога, не? Алкаголікам Ёзіка не назавеш - не піў жа ніякіх дзікалонаў! Кабетак заўжды любіў, але мне казаў, што яму мяне хапае. Да дзяцей адносіўся добра, не біў, хаця занадта не цікавіўся, як там у іх у школе, і ў што я іх апрану, бо грошы даваў; усе гэтыя справы былі на маёй галаве.

Рыхтавала я гасціну - свой сорок пяты дзень нараджэння. Сорок пяць гадоў чалавек мае раз у жыцці, як і васемнаццаць, не? Мая мама паехалі ў Беластоку купіць мяса і сустрэлі Ёзіка з кабетай майго больш-менш узросту, а мо і старэйшай. Сказаў маме, каб перадалі мне, што пераходзіць жыць да гэтай... У яе ёсць муж,

але яны бяздзетныя, ну дык развядуцца, а Ёзік такі шчаслівы, што спаткаў жанчыну свайго жыцця. Мама аж плюнула ёй у твар. Кабета выцерла вочы і сказала: «Скажыце вашай дачце, што і мне належыцца шчасце ў жыцці! Яна жанчына, зразумее. І Ёзік заслужыў на шчасце!»

Я думала, што памру. Уся вёска казалы мяне: «Зінка-пакінда». Знайшла я працу ў суседнім мястэчку, наняла пакойчык, забрала ад мамы двое наймалодшых. Не магла жыць адзінока, прыняла аднаго чалавека. Добры быў - умеў і зварыць што, і прыбраць у хаце, і рукі меў залатыя. Піў - праз гэта ў яго былі хворыя вантробы, і не жыў са сваёй жонкай. Думаў, пры мне перастане піць, але не ў гэтым жа ўзросце кідаць такую звячку, не?

Калі памёр (нядоўта мы былі шчаслівыя...), прыехаў мой Ёзік з кветкамі, хацеў зноў са мною жыці. Тая яго каханая Таня нарадзіла мёртвага хлопчыка. Усё хварэла нейкай брыдкай хваробай на скуры. Гаспадыня з яе таксама нікудышняя, што ні зварыць - то спаскудзіць. Ёзік быў і за няньку, і за кухарку. Запытала я дзяцей, што мне рабіць. Усё ж я яго кахала, і столькі пражылі мы разам, не?.. Старэйшыя дзеці казалі: «Не!», а малыя кідаліся яму на шыю. Быў у мяне пару дзен, але прыехала Таня і ўпала яму да ног, каб вярнуўся да яе. У маім доме - такія сцэны! Выкінула яе,

брыду, з хаты. Ну, аблаяла, не шкадуючы слоў, ад усялякіх. Што, не мела права? Тады Ёзік схапіўся: «Зінка! Як ты так можаш?! Гэта нешчаслівая кабета! Хворая! Не магу я яе пакінуць!» Сабраўся ды паехаў з ёю...

Спаткала я іншага. Нядрэнны, сам разводнік. Пераехала я жыць у Беласток, ды ён не хоча знаць маіх дзяцей. Пакуль што яны ў бабулі на вёсцы, канчаюць пачатковую школу. Пойдуць далей вучыцца, будуць жыць у інтэрнаце – буду бліжэй іх. Знаёмая мне кажуць: «Нашто табе гэты чалавек, жыла б спакойна з дзецьмі?!» А я не магу жыць адна. Каб Ёзік насміхаўся? Ці я горшая за іншых? Ці гэта мая віна, што ўсё мае жыццё развалілася? Нейк трэба чапляцца жыцця, не? А новае жыццё як пачаць? Застары ўжо чалавек, застары... Не зменіш нічагуткі. Абы хоць дзецям удалося...

ГРОШЫ

Зінка доўгі час не выходзіла замуж. Не тое, каб яс не бралі - не, не таму, што брыдкаая, ці ўрэдная, ці бедная, але не было калі - памерла маці, і трэба было дапамагчы бацьку гадаваць малодшых. Хлопчыкі раслі добра, не хварэлі. Жыла іх жьщцём, песціла, ездзіла на «вывядоўкі». Бацька не вельмі ўмеў паказаць, як ён любіць дзяцей, асабліва дачку. Ведаў, што ўсё ў хаце будзе зроблена, гаспадарка ўпраўлена, дзеці не галодныя, чыстыя. Крыху выпіваў, не так, каб многа, ну, як і ў іншых з гэтым людзей. Грош пры ім не трымаўся, але дачцэ грошы даваў пасяя зарплаты (працаваў у лесе) - трэба ж было заплаціць падаткі, купіць штось для гаспадаркі. Зінцы даваў столькі, каб хапіла на шпыткі сынам ці абутак. Ды і нямнога трэба было, бо адзін насіў па другім, - Зінка навучыла братоў ашчаднасці. Сама Зінка даношвала тое, што ўдалося ёй самой пашыць ці дастаць ад цётка.

Колік разглядаўся за якоюсь дзеўкай ці бабай, на падмогу дачцэ, ды і не хацелася бегаць па чужых - вядома ж, не стары яшчэ мужчына; але дзе цяпер знойдзеш свабодную бабу! Тады, калі яшчэ было з гэтым лягчэй, не прыдбаў, а цяпер што зробіш...

Зінка навучылася ў цёткі шыць. Шыла няблага - хапала адной прэмеркі, а ўсё выглядала прыгожа, з шыкам, з фантазіяй. Умела запрапанаваць, дарадзіць, перашыць. Гаварылі, што лепш шыла, чым мястовыя, ды і менш брала. Абшывала ўсю гміну, нават з-за рэчкі прыезджалі абсталяваць касцюмы. Шыла і «цяжкую» вопратку - не адно старэнькае паліто вывернула і пашыла, як новае.

Праўда, прыезджалі сваты, з гарэлкаю, з мацанкамі. І нябрыдкія хлопцы трапляліся, і нябедныя. Але дзе ж пакінеш бацькаву гаспадарку, братоў-сірот? Яшчэ трэба пачакаць пару год, каб яны сталі на ногі, а можа і бацька знойдзе сабе жонку, а тады і Зінка падумае...

Хлопец, з якім сябравала ў школе, які доўга яшчэ лісты пісаў з Прусаў, прывёз размаляваную Зоську - паказаць, згуляць вяселе; з-пад белай сукенкі тырчаў живоцік, і бацюшка крыва спаглядаў на вяночак маладой, а Зінцы засталася толькі ўсплакнуць пад вішняй.

Гаспадарыла, шыла. Стукнула Зінцы трыццаць пяць. Усё ж, паняй была на сваім. Збірала грошы - грош па грошыку, ад усяго, што ўваліла ў бацькаву гаспадарку. Гэта ж быў і яе дом, ніхто тут нічога не дзяліў на «маё» і «тваё». Браты павыезджалі, рэдка каторы пісаў сястры.

Бацька апусціўся, хаця Зінка над ім скакала, як над дзіцём.

- А дзя каго мне цяпер жыць? Пайду і ўтаплюся! - бурчаў п'яны бацька. - А ты, старая скура, ідзі куды-лень! Не знайшоўся на цябе ніякі аматар! Ідзі, не муляй воч, людзі пальцамі поруць!..

Знайшлася старэйшая ўдава, якую нараілі Коліку. Золька прывяла з сабой карову. Сама ў сына не была патрэбнай - унукі ўжо былі вялікія. Колік з Золькай хутка запісаліся.

Спакавала Зінка свае манаткі, узяла швейную машыну - старога «зінгера», ашчадныя кніжкі і паехала да цёткі ў мястэчка. Праз тыдзень пазнаёмілі яе з удаўцом, яе равеснікам, бацькам 15-цігадовага Валіка. Вася быў добры, спакойны чалавек. Працавіты, але няўмелы. За што ні браўся з найбольшай ахвотай - усё разлазілася ў яго пальцах. Зінка рашыла паставіць гаспадарку Васі на ногі. Пабудавалі новыя хлявы, прыкупілі зямлі, давалі водаправод. Паставілі мураванку. У 1970 годзе нарадзілася дачушка, Анютка. Валік вучыўся ў прафесіянальнай школе, пасля пайшоў у тэхнікум. Зінку спачатку называў цёцкай Зінай, а потым, пакрысе - мамай. З бацькам Валіку ніколі так добра не гаварылася, як з Зінкай. І любіў сваю маленькую сястрычку, дзя якой сама маці мела ўсё менш часу: а то будаванне, а то

поле, а то шпыцё... Грошы ўвальваліся, як у прорву, - вядома, гаспадарка, але Зінка, як заўсёды, прыхавала грош: расце ж Анютка, будзе на пасаг. Не будзе дзяўчына перад замужжам, як маці, кожную залатоўку ціснуць, - дастане гатовае. А Зінка набірала ўжо нямала: 20 мільёнаў, 25 мільёнаў...

Праўда, гэтыя мільёны з дня ў дзень пачалі траціць вартасць. Але, усё ж, грошы - гэта грошы! Самой так многа ўжо не трэба, калі старым каля 60-ці. Але маладыя патрабуюць і апрануцца, і загуляць. Праўда, Валіку ўжо стукнула трыццаць сем, але якасці жонкі не прыдбаў. А кавалер заўсёды маладзейшы, чым яго жанатыя равеснікі. Анютка хутка, у 18 гадоў, пайшла замуж за хлопца з суседняй вёскі.

У хаце стала пуста. Вася цэлымі днямі прападаў. Калі вяртаўся падпіты, Зінка падымала крык: мала што лянiвы ды слiмак, а яшчэ на старасць распiўся! Каб не Зінка, то гною тут было б да каленаў! А то не ўшануе ні яе працы, ні часу, ні грошай! А можа дзе па бабах лазіць?!

Хай лепей на сябе паглядзіць - спасся на яе харчах, што ледзь трыбух валачэ, а цвіка не мае часу ўбіць!..

Валік ужо даўно хацеў купіць сабе аўтамашыну. З «таксоўкай» хутчэй дзеўку знойдзеш. Усё іначай на цябе глядзяць. А так -

якая сюды за яго пойдзе? Яму ўжо ж пад сорок, хата як хата, але, усё ж, не віла, ды і мачыха тут пані, не аддасць руля ў чужыя рукі. Якая жанчына тут вытрымае? Нават Анютка як найхутчэй уцякла з-пад яе крылаў. Але якраз у маці есць грошы. Не толькі каса цэлае гаспадаркі, а мільёны на кніжачцы! Пасаг Анюткі. Анютка ж - яе родная дачка. На днях гэтыя грошы прападуць, трапяць у рукі толькі Анюце!

- Мам, пазычце мне 40 мільёнаў, на таксоўку. Палова таксоўкі будзе ваша і Анюціна, а палова - мая. Самаходы даражэюць кожны дзень, а пасля аказіі можа не быць!

Падумала Зінка. Праўда, што цяпер гэтыя грошы вартыя? Сорок гадоў іх збірала, хай хоць будзе з іх карысць. Таксоўка дзецям прыдасца. І Валік як родны, а Анюце не будзе крыўдна - палавіна таксоўкі будзе ж яе?..

- Мам, калі баіцеся, спішам дагавор, колькі я ў вас пазычыў, і калі мне ўсё аддаць...

- Ты што, Валік! Свае ж мы людзі, сям'я, палічымся. То ж устыд такое спісваць!

Зінка выбрала ўсе свае ашчаднасці. Валік купіў машыну і знік.

- Не трэба было яму верыць! - папракалі Зіну суседзі. - Будзеш верыць усім, то табе на галаву залезуць!

- Калі б не верыць людзям, то не трэба ўжо і жыць! - Зіна выцерла слёзы. - Я ж нічога не страціла, апрача ашчаднасці. Сама не даела, не адзелася, як чалавек, а іншым дала, грош зберагла, і што на старасць мне давалося - страціць веру ў чалавека! Што там - грошы!

Паўгода таму ў Зінкі быў інсульт. Пахавалі яе ціха, на новым, няўтульным Зяўровацкім могільніку, парослым ядоўцам і невысокім сасоннікам-самасем. Помнік хутка зрабіў гайнаўскі майстар, са штучнага мармуру, -такія ўсе ў ваколіцы заказваюць на магількі для сваіх блізкіх.

ДУШАГРЭЙКА

Быў у мяне добры мужык. Ай такі добры! Што і ну, пятнаццаць год да бабы чужое хадзіў. Дзеці ў мяне былі ўжо дарослыя... Ну, што рабіць. Каханка лепшая была, чым родная жонка. Нашыя палеткі разам былі, наш уперадзе. Як ідзем, то ён у вочы кажа, падумайце: «Паветра мне тое пахне, дзе яна ходзіць!»

Давай я людзей пытаць, радзіцца, што рабіць... Але якасыці мне моцна забалела галава. Паехала я ў адно месца, ну, у Ворлю, да адной бабкі-шаптухі. Людзі ў людзей рады пытаюць, вядома. Адна жанчына так мне параіла: «Вы, я ёй дывана дала, а яна мне так добра дапамагла...» Можа і мне што паможа? І яна мне пашаптала, голаў паваражыла. Кажу я ёй шчэ, што ў мяне такі муж, што ходзіць да каханкі, грошы з хаты гінуць, у хаце такія непрысмнасці, вядома, як гэта е. «Даражэнькая. вазьмі ты сівага лёну, спрадзі ты нітачку доўгую, о, на рост свайго мужа, але спрадзі навыварат, і прывязі да мяне».

А як гэта круціць верацёнка, каб навыварат?.. Але якасыці вымучыла. Завязала я тую нітку. Што ж яна будзе з ёю рабіць? А яна ўзяла нітачку, скруціла харашэнька, вузёлчык завязала, памалілася і кажа: «На. Гэта ўсё. Завязі

дахаты і ўшыў яе ў тое, што муж найбольш носіць на сабе. І яны так зойдуцца, што разыйдуцца».

Думаю, у што ўшыць. Зашыю ў летнік. Цыт, нядобра можа яго выкінуць. Але была ў яго такая душагрэйка, ды і яшчэ пашыта з ватаю. Адпарола я палу і зашыла нітку ў тую вату. Думаю, няўжо гэта паможа?

І так было. Сайшлася абодва, мой і Сцяпан у тое Дунькі. І давай сварыцца. «Ты чаго сюды прыйшоў?!» «Таго, чаго і ты!» «А ты - чаго?» «Он. там у Баброўніках угнаенне даюць, то я й прыйшоў. Дай мне, Дунька, мяшкі, я табе салетры прывязу.» «А я каробку прынёс, таго й прыйшоў.» Дунька беге то да дзвярэй, то да вакна, не ведас, што рабіць. А я та пад дзвярыма стаю, бабы мяне падгаварылі, я й паслухала. Але ў Дунькі ў той час былі склеп капалі, над ямай дошка ляжыць, падлогі няма. Запаліла я адну запалку, бачу - яма. Думаю, стаю пад дзвярыма: а яны як адчыняць дзверы - а там іх трое ж - і як ламатнуць мяне ў гэты склеп, то мне капіца тут будзе, не вылезу, дальбо! Стаю, трымаюся за клямку. Як будзе хто выходзіць, то, каб не ўпасці, я ўскочу дахаты. Стаю, слухаю, але не вытрымала, не дастаяла. Чую: ужо мужчыны блізка дзвярэй. Давай я ўцякаць на двор. А на дварэ галалёдзіца, слізка. макро, схавацца няма дзе. Я - за дзерава, на

кучу камення. Ну амаль не раздзерлася! І смех, і страх... Хто першы выйдзе, пільную. Першы выйшаў Сцяпан, і знік. Як у ваду ўпаў. І мой выйшаў, а кудэма пайшоў, гародамі ці вуліцай, не бачыла, як у паветры яго чэрці панеслі. Выбегла Дунька на вуліцу, пакрыгчала, і пайшла на забаву. А на забаве як бы і не лысенька, падыходзіць да мяне. «Ты, - кажа, - туды сваты паехалі, а туды дзяўчаты пайшлі... А дзе твае дзяўчаты?» «Мае дзяўчаты ўжо спяць. Мае дзяўчаты ўжо замужнія. А ты чаго тут пільнуеш?» «Трэба ісці дахаты, бо можа хто прыйшоў.» «Хто да це прыйшоў. як твае дзці на забаве?» А Дунька кажа сяброўцы: «Ты, ідзем, бо туды прыехалі хлопцы. Ты сваёй скажы дачцэ, а я пайду гляну, што ў мяне ў хаце робіцца.»

А мой ужо ў нашай хаце быў. Ужо спаў, як я прыйшла. А Сцяпан вярнуўся, пэўна, да Дунькі.

Гаварылі мне бабы так: «Як спіць, вазьмі за мізіны палец, а ўсю праўду табе скажа». І праўда. Назаўтра раніцай устае, а я давай усё яму гаварыць. «А скуль ты ўсё ведаеш?» «Ты ж усё мне сам сказаў, самюткі. Ты п'яны ляжаў і ўсё сказаў, як Сцяпан хацеў ехаць па навозы, а ты каробачку меў несці». «Няўжо гэта я сказаў?!»

І на той раз... Стала яму, мусіць, сорамна, ці што? Кінуў ён хадзіць да Дунькі. І стала ў хаце спакайней. Але быў яму кароткі век. Захварэў.

Яна яго чымсьці яшчэ напала, казаў, якогасьці піва дала, і зусім знямог. Папіў, і сох, сох і высах.

А на гарышчы тая душагрэйка з ніткаю вісіць на жэрдцы. Мышы ўжо палавіну яе з'елі.

НА ВЯЛІКАЙ ХАЦЕ

На вялікай хаце востра пахне ад столі, пацягнутаі белай фарбай. Валя калісь доўга дабівалася, каб Сашык наканец падбіў бэлькі пліткай. А то перад Калядамі або Вялікаднем трэ было тую глінку разрабляці, сіньку дабаўляці, і бяліць, хай яго нагла, пэндзлем з рачное травы, аж трашчала ў патыліцы, бяліць... Сашык і сцены хаты патынкаваў, а то ўсе тамі шпалерамі клеіш, клеіш, тую муку разрабляеш, бо клею ў краме няма, а і то ўсё тая папера атапырваецца, шальпаціць... Сашык шпахлёўкай выгладзіў, на хаце ружовай эмульсійнай фарбай пацягнуў. І памыці можна, калі запэцкаецца. Падлогу нову паклалі ў кухні, бо Валя ўжо выскрабла яе да такое тонкасці, што, здаецца, ано сучкі засталіся. На вялікай хаце масніцы як новыя былі, бо туды мала хто заходзіў, то Валя трохі іх дзеркачом пашаравала і можна было дошкі маляваць на «светлы арэх». Купілі сценку «пушчу», перанеслі крышталі з каморкі, дзе яны тухлі ў павуцінні і шэрай пакавай паперы. Спачатку прынеслі туды і тэлевізар, але зачаста лезлі сюды глядзець фільм, і вытурылі яго ў спальню...

Цяпер сядзяць тут усе - і Сашык, і Валя, Ёзік, Зоська, Колік, Жэнька, Зіна. На бліскучым

шклена стала стаяць гарэлка, талеркі з каўбасай, гурочкі...

- На, Патрык, келбаскі! - падае ежу Зоська малому, што качаецца на дыване з велізарным плюшавым мішкам, прывезеным з Менску.

- Патрык, ідзь на кухню, а то запэцкаш дыван! - праганяе яго бабуля.

Валя даўно сушыла галаву Сашыку, каб якую вілу ставіў, калі яшчэ е з чаго. Як вада грошы, таннеюць. Што мае мэбля гніць у гэтых сценах? У каморцы не ступіш, усё застаўлена. «Высокі польск» любіць святло, а то ўсё патухне. А Сашык кажа Валі:

- Не! Нашто нам віла?! Мы вось і тут свой век дажывем. Ганка то і глядзі, як за гарадскога пойдзе, там у Беластоку круціцца ля яе Эдзік, а ў таго хата свая на Сланэчным Стоку. Як добра пойдзе, то возьме Ганку. А калі ў яго хата свая, то нашто яму наша «пушча»? Пэўна, кватэра ў яго завалена ўсякім дабром, бо то і студыі пакончыў, і бацька ў яго дырэктар...

- Ды бедныя яны, тыя са школамі. Пакуль школу кончыць, бацьку на каркеві вісіць, стыпендыяй жа не пракарміцца.

- Эдзё з багатых. І штогод за мяжой сядзіць.

- Думаеш, такі тваю Гандзю возьме! Такі будзе потым табе вочы пароць: а твой бацька ў гнаёві, бруду з-пад пазуроў на выдзер, а каля

мяне за сталом сядзе? Ты як думаеш? Во, хіба што выпіць любіць, тады з такім то можна паразмаўляць пры бутэльцы.

- Ды і цяпер, Езік, скажаш: я табе паўпарсючка прыпру, то будзь ты мондры, такі паўпанак адразу змякне. Кожны добра з'есці любіць, ну не?

- Такі, што распанеў, думаеш, такі галодны? Ды ў таго твайго Эдзіка тры лядоўнікі бітком набіты, жары - не нажарэшы! Сапсуецца - свайму сабацы не дасць, бо сабачка есці не будзе! На сметнік выкіне.

- Ты, гэта амаль так, як у Нараўцы перад вайною ў аднаго жыда - не з'есць, а беднаму не дасць, служанка вылье ў рышток...

- Ну, я яго памятаю! Такі з барадою, купец, забралі яго фашысты ў Асвенцім.

- Дзе ты яго знаці мог! Колькі табе было, ты з трыццаць каторага?

- З дваццаць восьмага. Паспеў і вайну паглядзець, пастрабаваць яе смакаты.

- Ну і бачыў ты вайну: з-пад спадніцы маці. Не то, што я, у партызанах...

Тут Валя ўносіць свежы, гарачы, бухаючы парай бігос.

- Ну, хлопцы, кідайце плянтаголіць! Налягайце на страву!

Валя выцірае рукі ў фартух, прысядае на беражку канапы.

- Валюня, выпі чарку, а то ўсе на той кухні ды кухні, свету ні бачыш!

- Вой, сэрца. Задыхалася, запыхалася. Як дасць жар ад пліты, аж дух займае, гатова ўпасці...

- А ты выйдзі на свсжае паветра! Кінь ты, усяго на сталае ўдоставь!

- А дзе там! Дзе той Алік, няхай скочыць у склеп, там грыбочкі, маслючкі, ну!.. Дзе там свежае паветра... Цэлае лета надыхалася, бегаючы то за снапамі, то за бульбай...

- Цяпер то баба і набегаетца! За машынамі. Глянй ты, гадоў дваццаць-трыццаць таму то ад сярпа спіны не адагне, а малое ў цянёчку пад ляшкам...

І далей ідзе гутарка. Жэнька, прыехаўшая ў госці да Кастэнтавых, загледзелася ў чарку. Успомнілася, як трыццаць гадоў таму сядзела з Сашыкам, які прыехаў з Прусаў, у Куце на жэрдцы. Змяркалася. Дзэмухала мокрым ветрам ад бярэзіны. Сашык выняў яе здымак і падраў у кусочкі.

- Гэта канец з намі, Жэня. Я цябе так кахаў! Пасля таго, што тут вычаўпаеш, усё кончана!..

Валя, найлепшая сяброўка Жэнькі, паслала ў Элк пісьмо Сашыку. Што было ў гэтым лісце, Жэнька дадумалася. Сашык, яе першае каханне, не вярнуўся да яе. Не адраділася і вялікае

сяброўства дзяўчат. Жэнька выйшла замуж у далёкі польскі горад. Добры, працавіты чалавек ей трапіўся, сумленны, разумны. І дзеці добрыя, павывучваліся, працуюць. У Зяўровачку далёка было ехаць. Спачатку сэрца рэзала тое, што Валя стала жонкай Сашыка. Пасля ўсё прыціхла. Новае, іншае жыццё. Новыя, іншыя словы.

Многа, многа могуць яны сабе сказаць, калі збяруцца на вялікай хаце драўлянага Сашыкавага дома. І ўсё менш, менш.

Вялікае каханне ў нас было, сыночак нарадзіўся. Ды ўсю любоў чорт узяў, разыйшліся мы сваімі дарогамі, адна я з Паўлікам засталася. Як на аліменты падала, то муж прыехаў, пачаў прасіцца: хадзі, Веранька, паедзем у Прусы, пачнём новае жыццё.

Паверыла, малага ўзяла, паехалі мы ў Мазуры. А Васька - сабака вялікі на бабы быў. Кажу яму: чаго ты мяне сюды валок, каб я тут праз цябе пакутавала?! Цягаўся тут з адною, то я ёй так надала па скабах! - Марысяю, як прыйшла па вадуду на возера - за лоб, гадаўку, і пад вадуду! Тады мой міленькі рашыў адпомсціць. Гаворыць так сваяку: звясці жонку маю трэба, забіць, утапіць, заразу! Прыбгае сваяк да мяне, так і так, кажа, а я яму: ты што, Ваня, ён цяпер такі добранькі стаў для мяне, Юда гэты.

А ў нас дроў не было. Хадзілі мы пад цагельню красці драбінкі, на дровы. Злавіў нас стражнік, хацеў весці ў міліцыю, але прасілі, каб адпусціў, пашкадаваў. Тады я кажу Васю:

- Васька, не сорам табе гэта, каб твая жонка хадзіла красці?

- Вера, коціку, паедзем лодкай у лес, Паўліка вазьмі - цеплыня, няхай дзіця падьжае. Бачыў я ў лесе за каленам (возера каленам выгіналася пад лес) сухастоіны.

Адплылі мы ў возера з кіламетр. Муж аглянуўся, міна яму апала, пабялеў. Кінуў вёслы на ваду, закалаціў лодкаю, набраў вады, а сам скочыў і паплыў. Я дзіця - між каленяў, схапіла дошку, на якой мы сядзелі.

- Аяй! - я завішчала, а хтось на беразе азваўся, але было гэта толькі рэха.

Давай я ваду выбоўтваць з лодкі, дошкаю, Паўлікаваю шапачкай. Я на Нарве навучылася плаваць, часта лодкаю мы сена вазілі... А сыночак мой, яму паўтара годзіка, шчабеча, Смяецца... Выліла я трохі вады, дошкаю вяслюю, пот вочы залівае.

Забілася я лодкаю ў чарот, цягну за трысце, - а сцябліны доўгія, не канчаюцца, значыць, глыбока тут... Да берага - метры ўжо толькі два, гразка, бераг стромкі. Пасадзіла я сыночка на галаву, прашу: Паўлічку, трымайся маме за коскі, а маленькі шчабеча, смяецца. Я трымаю лодку адною рукою, а яна цяжэзная, другою ямкі грабу ў муле, туды і ногі стаўляю.

Вылезла я на бераг, аж сіняя, цэлая ў мокрым пяску. Як я малога не валакла - і на галаве, і на шыі, пад пахай, перад сабой, а ўсё аглядаюся - здаецца, татка нас гоніць!

Муж тры дні хаваўся. Нашу справу акрэслілі «сямейнай сваркай». Мама напісалі мне: «Дочанька, пакутніца, вяртайся. Казала я табе - не едзь». І я вярнулася на Беласточчыну.

Ад паўтара годзіка сыночка сама гадала. Забілі Паўліка, калі яму было васемнаццаць з палавінаю. Бацька прыехаў на пахаванне.

- Паглядзі, Васенька, - кажу яму. - Семнаццаць год я яго гадала, сцерагла, і такога мне дуба смерць забрала. Чаму ты нас тады разам не ўтапіў!

БАБКА ТАХВІЛЯ

- Даволі добра мнс живеца, панства дапамагае. Ці многа ўжо старому трэба?.. Абы крыху перакусіць, абы ў целе дух трымаўся. На мяса зубы ўжо застарыя. Пратэза, праўда, е, але сам рот так ужо зжаваўся, што штучныя зубкі сталі завелькі. Хіба, што толькі да труны пад падушачку хай уложачь – чаго маюць зубы аддзельна па свсце валяцца, калі мне будзе пара ў пясок?..

Нахадзіўся чалавек па свеце за свае жыццё. Наталтаўся. Не адны чаравікі здэ́р і галошы, гумоўцы, валенкі... Калісь то самі валенкі валялі, цяпер купныя - не такія... Снегу з вачамі, ледзьве выкапаешся, але ў ногі цёпла! Ды і ногі цяпер не тыя, што я пра валенкі! Цяпер, калі б чалавек малады быў, то ніякімі аўтобусамі нікуды не дабіраўся б - што прабегчы тых пару кіламетраў, чаго грошы выдаваць? А то самахода купляе, смуродзіць паветра, гатоў нават за патрэбай ехаць на машыне! Але кожны - пан, і панаваць хоча перад людскімі вачыма. А чым вялікшы пан - тым менш ходзіць, і жылот у яго ўсё большы і большы, настаяшчы, а калі ўжо няма як праз гэты жылот за рулём сядзець, то тады ў такога пана ўжо службовы кіроўца, а пан на заднім ужо сядзенні, два месцы займае. Але што

праўда, то праўда - жылот патрэбен, калі чалавек на пасадзе. Ты адразу бачыш - які важны пан. Калі б і захацелі яго адтуль выкінуць, з-за гэтага стала, то цяжка - важыць жа, бестыя, нямала! А ў каго жылот вялікі, у таго і голас найчасцей адпаведны. Колькі разоў мне прыходзілася стаяць перад такімі жыватамі! І да вайны, і пасля. Але калі навет ён цябе і аблае, то ведаеш, што ты сам высока дайшоў! Голас такі грамаўладны! А цяпер нарабілася малых панкоў. Малыя ў іх самаходзікі, але ўсё ж кожны жывоціка наперад выпіхае. Не тыя паны, што калісь! Цяпер, пакуль дойдзеш да найважнага, то пападрыпаеш ад століка да століка ўсялякіх паненак, што то не маюць ні на чым сесці, ні чым дыхаць, бо мораць сябе голадам, каб у модную анучку ўлезці, і толькі што каву п'юць і дыхаюць дымам з цыгарэтак. Не кажу, што яны, гэтыя паненкі, непатрэбныя, не! Для ўлады патрэбная павага, і, каб уладу шанаваць і цаніць, трэба ведаць сваё месца. Калі б ты адразу трапіў да найважнага пана, ну проста з вуліцы, то не шанаваў бы ні яго часу, ні ўвагі. Заходзіш і кажаш, проста з мосту, чаго табе трэба, а ён адразу скажа «так» або «не», а можа шчэ й будзе тлумачыцца?! А табе і так, калі сваё адчакаеш і знаходзішся, куды трэба, дадуць тваю паперку ўздоўж і ўпоперак у пячатках і

подпісах, і ведаеш, што ў верху казалі «так» ці «не». Бач, быгта твая паперка па якойсьці вяровачцы да самога бога пайшла і назад вярнулася, а табе трэба толькі значкі купіць!..

Сабе я хату залатвяла. Адзін пакойчык цяпер маю, а нядаўна мела свой драўляны домік. Цяпер там блёкі будуюць. З мае хаткі не засталася ні трэскі, яблынькі выразалі... Праўда, дрэўцы былі ўжо павыкручваныя ад старасці, як і я сама, але вясною яшчэ заквіталі...

СІРАТА

Данка вучылася вельмі добра. Маці не магла нацешыцца: ніколі з дачкою не было ніякіх праблем. Праўду гаворачы, Нінка не мела замнога часу, каб займацца адзінай дачкой - любіла выходзіць замуж. Не хацела быць адзінокай. Бацька Данкі памёр, калі дзяўчынцы было дзесяць гадоў. Другі бацька, калі ёй было вассмнаццаць, паехаў у Канаду і не вярнуўся. Маці хутка пайшла за маладзейшага на 13 гадоў трактарыста. Забіўся ён, вяртаючыся зрання з забавы. Не пражылі разам нават трох гадоў. Ну, добра жылі! Нінка таксама часам выпіла з мужам: чаго ж мае ён валачыцца і піць з чужымі! На 41-ым годзе жыцця Нінка выйшла замуж чацверты раз. На гэты раз муж быў старэйшы на 25 гадоў. Яго ўнукі былі равеснікамі Данкі. Осіп ноччу затхнуўся і без крыку памёр. Лекар сказаў, што гэта сэрца. Нінку ўзяў брат багатага суседа, маляр з Беластока, равеснік Нінкі, разводнік. Біў яе, але Нінцы не было з ім хіба кепска. Дзяцей не было ў Сяргея.

А Данка вучылася ў далёкай Варшаве. Грошай не прасіла - працавала ў студэнцкім кааператыве, вучыла багатых дзяцей англійскай мове, а час ад часу прысылаў ей крыху долараў айчыным з Канады.

Колькі тых айчымаў было! Кожны, апрача Сяргея, хацеў, каб гэтая мілая, прыгожая, дасціпная дзяўчына называла яго бацькам.

Данка даволі рэдка прыязджала да маці ў Беласток. Хацелася б паехаць у вёску, але маці прадала ўсё, што мела - і сваю бацькаўшчыну, і ўсе спадчыны - і не Данчыны былі ўжо ні хата на ўзгорку, ні стары садок, ні лугі над Нарвай. Там цяпер гаспадарылі чужыя людзі. А дзядзькі, з якімі маці ўжо даўно паспела перасварыцца, мелі свае справы, свае беды. І Данка жыла сваім жыццём, быццам з іншага свету. Прысылала толькі паштоўкі: часта ездзіла за мяжу на танныя студэнцкія экскурсіі, зарабляла грошы, поўзаючы па палях Даніі, Германіі ці Францыі. Хлопцы яе не цікавілі, асабліва як «матэрыял на мужа». Усе любілі культурную, ахайную, працавітую, да таго ж прыгожую чарнявую дзяўчыну, і не адзін еўрапеец слаў ёй частыя лісты са шлюбнымі прапановамі. Кожнаму адказвала: «Яшчэ не».

Маці пачала сардэчна запрашаць дачку ў госці: разам з ёю паяўляліся ў хаце пах экзотыкі, тавары з назвамі замежных фірмаў, радасны жывы смех. Муж маці, Сяргей, проста прападаў за Данкай. Дзяўчына бачыла яго радасныя п'яныя вочы, яго захапленне прыгодай, ачараванне багаццем і парыву да іншага жыцця.

- Мама, вось табе пярсцёнак, а табе, Сяргей, шпілька ў галыштук, з дыяменцікам. Маленькія, бо маленькія, але з самога Амстэрдама...

- Дануся, давай паедзем усе разам у свет? Награбем грошай, паставім сабе палац. Мацёрка будзе, як каралева, сядзець на троне, у белых пальчатках. Закажам блазнаў маляваных, выдурняцца будуць перад Нінкай, а мы загуляем... Як у гэтай казцы будзе цікава і смешна!..

Данка скончыла сваю англістыку. Айчымы прыслаў ёй запрашэнне ў Канаду. Хутка за Данкай падаўся і Сяргей - за мяжой чакала яго праца: добрых маляроў патрабуюць усюды.

Напісаў Нінцы адразу, што не вернецца. Яшчэ не такі ён стары, каб у сорок гадоў не пачаць новага жыцця. Жонка можа таксама пачынаць усё яшчэ раз, яшчэ ж «на ходзе, ды і дужа прывыкша да змен». Дадаў: «Лепшая цвёрдая дарожка, чым раз'езджаныя каляіны». Нінка зразумела.

Нінка зразумела па-свойму. Калі Данка праз тры месяцы паявілася ў Беластоку, як заўсёды радасная і пахучая подыхам далёкага, маці ўдарыла яе ў твар. Біла абаруч, не ашчаджаючы. Першы раз у жыцці. Тады дачка таксама ўдарыла яе.

ЁСЦЬ ЧАС ЛІПАЎ І СЛЁЗ

Спі, брацік.

Голасна цікае гадзіннік. Столькі часу вісіць ён у цёмным кутку спальні - супакоены прысутнасцю дома тоўстага жоўтага павука і паху святаянніку. Акунуў свой шэпт у цішыню: Тык-тык-тык-так-і-так-спакойна. Па-маленьку ад-мер-ва-ю час сон-ны час воль-ны час ля-ціць муха ка-ля ву-ха тык-тык-тык спі бра-цік цік-так-так!

За вакном азваліся гусі. Зноў кагосьці нясе!..

Нашы гусі. Тоўсты гусак выцягвае крывую шыю, адчувае сябе гаспадаром на падворку. Калі я іду па дровы, мінаю яго здалёк! Уцякаю заплоццем, губляючы па дарозе палены... Не, гэта было даўно. Тады я была такая малая, як ты. Хадзіла з паабіванымі, пацарапанымі на платах каленцамі, з вялікімі, як слівы, сінякамі, з травою ў валасах, з вялікай галушкай таўканіцы ў руцэ... Пахла тады святаянкай і алешнікам на грэблі. Хітры авёс шаптаў ліслівасці, шлючы паклоны выблекламу жыту. А па небе паўзлі пузатыя, каўтунястыя твары, гаварылі штосьці да сябе, крывіліся, хмурылі лысыя вачыска, з-за якіх выглядала перапалоханае сонейка...

Сонца, калі быў поўдзень, замірала на хвіліну на Ліпе. Тады я раптам адчула, што мой жылот курчыцца, што ў мяне штосьці моцна баліць, у сярэдзіне. Мне вельмі хацелася ўзлезці на вершаліну Ліпы і ўваткнуць палец у сонца, як у жоўтае масла, і палізаць.

А Ліпу зрэзалі. Нядаўна. Я плакала, а ты смяяўся, бо здзіўлялі цябе такія вялікія слёзы ў вачах чалавека, які стаў дарослым.

А я хадзіла між павыкручванымі галінкамі Ліпы, патрэсканай перунамі, шукала слядоў лапак вясельных шпакоў...

Калісьці навучыла я шпака свістаць песеньку. Бывала, выйду, прасвішчу некалькі пачатковых тактаў, а шпак кончыць. Заўсёды канчаток крышку фальшывіў, кожны раз інакш, жартаўнік. Вось ды быў шпак!

А старая Ліпа ляжала. І сонца не было. Пахла сонцам, балела сонцам, а яго не было!.. Я глянула ўверх. На бясхмарным небе - вісела - вялікае, круглае, з ашалелым беражком навокал. Іншае, да болю чужое.

А бабулька паклікала мяне есці. Я праглынула слязу. Я адчула, што палізала сонца - маё сонца было ўва мне!

А ты сказаў: «Ужо пара. Ужо час». Ты ўжо ведаеш, што гэта - час. У цябе ёсць ручны гадзіннік. З секунднікам. Ціхенька цікае. Дазваляе думаць, што ты яго, час, прыручыў.

ВАНЯ ДЫ МАНЯ

Закончылася вайна, і я прыйшла з нямецкіх работ дахаты. Адна з першых, якія вярнуліся. І пачалося новае, нармальнае жыццё. Для нас, маладых - работа на сваім, каханне, забавы. Граў Лукша, то і танцавалі. Вайну сталася забыцца.

Я з Ванькам. А сяброўкі толькі забягаюць: «О, з ёю танцуе, кінуй Ірку, кінуй Верку!» Кожная хоча з ім хоць пасядзец, не то што патанцаваць! Ваня такі прыемны быў, такі залётны хлопец, з твару бы тая дзеўчынка, тья шчокі чырвоныя!.. І мяне выбраў!

Ідзем з забавы, а Пеця Васільчыкаў пераступае нам дарогу і кажа так: «Ваня, я табе штось скажу, пастой! Ты будзеш яе браць?! Яна бедная, яна так і сьяк, цяпер з Германіі прыехала, а чорт яе всдае, што там вычаўпала! Ты вазьмі лепш нашу Зінку. З намі табе будзе добра, мы дружынаю табе дапаможам...» А Ваня яму: «Ці тут мне багацця трэба? Я вазьму такую, што кахаю. Я з багаццем жыць не буду!» Тым часам мы з Волькай Баранкавай перадам пайшлі ды пайшлі. Ваня да нас дабег: «Ведаеш, Маня, так і так на цябе кажуць, не дапускаюць, каб я цябе ўзяў...» А ідзі ты сабе хоць да Юлькі, выбірай сабе адну. Хоць ты мне і падабаешся, то

не люблю я, каб то з адною, то з другою заводзіўся ды дражніўся!

Пайшлі мы дадому. Ваня перад бацькамі - на калені, што будзе са мной жаніцца. Сказаў, калі прыйдзе ў сваты са сваім дзядзькам Базылём. Прыходзяць тья сваты, запіліся, дамовіліся, калі вяселле, што і як. Выбіраюцца мае бацькі ў агляды. Я ў хаце засталася за гаспадыню. А тым часам прыбягае да мяне Колік Сашкоў: «Ідзем на танцы!» Не, нес пайду, пакуль што. Бацькі ж на аглядах. А калі пайду гуляць, то ўжо з Ванем...

Вяртаюцца бацькі. Мама ад парога лямантуе: «Пагані ты яго, Манечка, мятлою!» А чаму? То ж ён мне так падабаецца, такі гошы, такі файны, так усе за ім бегаюць! І Верка, і Нінка, і Ірка... Кожная яго хоча! Ну, а я не такая зноў красуня, каб харошча за іх, але раз ён бярэ, то і пайду. А мама расказвае: «Нам там гарэлкі не хапіла, спецыяльна яго выправілі, каб прынёс. А яго маці палец уверх падьмае: «Глядзеце, каб нас не пракаіналі. Можна я буду ў магіле, не чапайце маіх касцей. Мне тут многа веку не засталася. Ён такі, Ваня, нядобры, гультаіска. То ж я яго за дачку аддала ў Германію. Ну, каб не наракалі на мяне, што я ўтаіла. Баюся, што з ім бяда жыць будзе. Я да дачкі прымака якога вазьму, а Ваня хай куды-лень ідзе, і ўсё. Я з ім жыць не буду. А вы не

крыўдуйцеся, рабеце як хочаце» Вярнуўся Ваня, - расказвае мама, - прынёс гарэлку, а сёстры, Кася і Нюся, давай з яго насміхацца. Сталі піць і спяваць: «На дварэ дожджык, а ў сеньх слізко. Кланяўся Ваня да Мані нізко. Манюся рада, у далоні клешчэ: нагнася, Ваня, дам бусі ешчэ», ці: «А у гародзі пад вішэнькамі стаяло луожэчко з падушэнькамі. А у ложэчку Ванечка седзіць, з правае ручэнькі скрыпаньку дзержыць. Скрыпанька грае, аж прамаўляе. Дзе ж мая Манечка - з другім гуляе. А я дай думаў Манечку браці, купіў ёй сэрпіка - ня ўмее жаці! Павымахнула павыжэй себе: жала я ў бацэнька, буду і ў тебе! А у бацэнька жала пшаніцу, а ў тебе, гультаю, куколь, мятліцу!» - аж насы панастаўлялі! І ўсё на яго: гультай, гультай!» А ён смыком сястру ўдарыў, смяецца.» Я ўсё кінула: «Мамо, прыходзіў Сашкоў, і казаў, каб я за яго выходзіла, і Косцік, і яго матка прасіла, каб я за іхняга Косціка пайшла, бо Ваня нічога не варты. Іду я з Колікам на забаву, і ўсё! Не трэба мне пра Ваню думаць, калі так справы маюцца!»

Бягу я на забаву. У палове дарогі бачу: ідзе Ваня да нас, хату рыхтаваць да вяселля, з вузельчыкам з кельняй, дошачкай да тынку і рабочым адзеннем. Я яму адразу: нічога не будзе, ніякага вяселля! Чаму? Бо маці і сёстры так і так гаварылі. Усю праўду пра цябе, Ваня, сказалі, я ім веру. «А я сабе жыццё адбярु!» -

кінуў Ваня свой вузел на пясок, сам стаў як слуп. - «Заб'юся, калі за мяне не пойдзеш!» Чаго табе, хлопча, трэба? Выбірай, якую хочаш, аж пішчаць за табою дзеўкі, а я хачу жыць спакойна. Ваня цягне мяне да нас дадому, а я рвуся ў іншы бок, на танцы.

Забава ў Піліпчае на «вялікай хаце» была. Ваня сваю торбу палажыў на печы, сам стаў на скрыпцы іграць, а я пайшла ў танцы. Думаю - я ад яго ўцяку. Звочыў, выбег. Прашу: «Ваня, не пайду я з табою нікуды. Бацькі мне не даюць, ды і сама не хачу. І паважаю цябе, і люблю, але не хачу сабе лёсу завязваць. Ідзі ты сваёю дарогаю.» А Ваня пабалеў што сцяна. «Калі хочаш, - кажа, - мой труп будзеш бачыць!!!» Ну зусім адурэў! Жыві ты сабе хоць сто гадоў, я табе жыцця не шкадую...

Пабег Ваня да нас, бацькоў распытаў, ці ў мяне іншага няма. Пераначаваў з маім братам у клуні, а праз два дні зноў прыходзіць, у парватай кашулі. Сваіх сясцёр і матку з хаты павыганяў, ледзь сваячка іх расцягнула. Пабіў ложак і крэслы. На цэлую вёску крыгчаў: «Я столькі ўсяго перажыў, і ў Германіі быў, і паранены быў, а яны, падлы, не даюць узяць тую, што кахаю?! А то бяры багату, кавалёву дачку, а то тую, а то гэту!» І як засеў у нас, то за тыдзень кончыў хату, падлогі, столі паклаў, печ зрабіў, і давай мы вяселем рабіць.

Сёстры яго былі старэйшыя, то маці баялася, каб не засталіся ў старых дзеўках, калі Ваня стане гаспадарыць. Узяла маці прымака да старэйшай дачкі, і той, праўда, апанаваў гаспадарку. Ваня прадаў усё, што яму matka надзяліла. Можна было б жыць, але калі Ваня прадаў драўніну на хату, хлявы і клуню, не было дзе і каровы трымаць. І павалокся па свеце мой муж ды траціў усе тыя грошы. А мяне яго маці і сёстры выганялі, прымак каменнем кідаў. Свякруха крычала: «Што, як байструка маеш, то нашу гаспадарку думаеш агірачыць?! Не, так табе не будзе!» Мусела я стуль уступіць. Пайшла я да бацькоў. Вярнуўся Ваня, хацеў жыць з намі. Казаў: «Найлепш невучонаму на гаспадарць». Але дзе там, з яго норавам! «Не дурны я прымаком быць, на коміне хату пабудую, а ў прымы нс пайду!» - маўляў.

Паехаі мы ў Прусы. І там жыцця не было. Рабіць не рабіў, а да баб надта падкі. Пакінула я яго. З дзіцяці таксама толку не было - ад бацькі пераняў характар. Выпіць і пабіцца любіў. Так і спляжылі яго сябры-п'яніцы на забаве.

Прабавала я даць сабе рады ў жыцці. Старэе чалавек, разумнее. Выйшла я шчэ раз замуж, за спакойнага, добрага чалавека. Ужо абое мы на пенсіі. Абоіх нас жыццё добра пачаставала, адзін другога разумеем. Чалавечыя сцежкі ой, крутыя.

Нядаўна я ў Гайнаўцы спаткала Ваню. Запрасіўся да мяне на гарбату. Адзін ён цяпер, нікога ў яго няма. Ні дзяцей, ні жонкі. Кажы: «Ах, Маня, каб можна жыццё начаць спачатку!» Вядома, другі раз гэтага не зробіш.

ДЗІКІ ПТАХ ВЕРАБЕЙ

Калі вы ўжо да мяне трапілі, то ведаеце, я людзей за дзверы не выкіну. А, можа, вы са Святым пісаннем? Аб Богу таксама можам паразмаўляць, бо калі хто Хрыста хваліць ад парога - гэта ж чалавек божы. Цяпер то ўсялякія па вёсках ходзяць; нядаўна быў тут такі адзін, што на партрэты браў заказы, а некаторыя то пакрывала возяць бліскучыя, багатыя, адзежыну бліскатлівую, шпікулянты, рускія турысты... Калі хто з добрым словам... Суседзі кажуць: што ты так талкуеш з тымі сведкамі, ты ж задурны, ты ж невучоны, у якой веры ты нарадзіўся, у такой і памірай, а што - кепска табе? Кажуць, што гэтыя з Бібліяй навучаны сваімі, ерэтыцкія ксёнжачкі носяць, але ж там нічога паганага няма, сам бачыў. Кажу: каб на каго што сказаць, то трэба добра яго ведаць. То і я размаўляю, хоць невучоны, кожнага ўгашчу, пачастую. Вось цяпер халаднік у мяне ёсць, малако, бульба яшчэ цёплая, кава, булка хлеба... Сядайце.

А як жа, разьба і малюнкi гэтыя - мае. Не, у «Цэпэлію» не хачу аддаваць, я для іх нядобры. Не маю я такое ручкі фабрычнае. А вы, мілыя, сюды так выпадкова трапілі, ці вас спецыяльна прыслалі? Напісаць што, пэўна, трэба, шукаеце розных такіх дзівакоў? А аб чым і што вы,

мілыя, хочаце пісаць, так і адразу кажыце, тое я вам і скажу, а? Ну смехам-жартам. Вам мусіць пасаваць у вашу газету, не? Я там не ўмею махаць языком як крылом ветрака, але свае канцэпцыі ў мяне таксама ёсць, а не люблю я «пасаваць». Адзін да мяне такі малады з камерай прыйшоў, са мною хацеў фільм ставіць. Кажа, двор мой яму падыходзіць, мой плот, маю даўбаніну павыносіў, паставіў а то на хлёўчыку, а то на слупках, узяў палавік, кажа: «Зраблю такі здымак, што бытта ў прастор, у гэтую вась далячынь па гэтым вась ходніку-пасяку вы поооойдзеце, пане Верабей, у неба-дарогу...» Ну, і я хадзіў, рабіў усё рыхтык, што гэты малады мастак хацеў, з вялікай цікавасці, як яму гэты фільм атрымаецца. Ну і гаварыў, што там, жыццё сваё чалавек перажыў, то не адно можа сказаць. Толькі што яму гэтае «не пасавала», у яго ж была «іншая канцэпцыя», кажа: «Пане Верабей, вы ж вы-аль-е-на-ва-ны! Ну такі дзікі птах.» Ну так, дзікі з мяне птах Верабей! А вы мне моцна на фантазію ўплываеце, пане з камерай. А вась цяпер я буду - рэзаць!!! Ну і рэзбіў я людзей сваіх драўляных... А той лазіў з той машынкай. Ну і выйшаў я ў гэтым фільме - карцінка сваё, галас сваё, мае драўляныя людзі і жывёлы - хто на слупку, хто на куратніку, палавік проста ў неба, а я - той такі дзікі птах.

А з мяне Верабей звычайны. Адкуль гэта верабей лётае далёка ад хаты? Гэта свойская, хатняя птушка, але ж і не скажаш, што зусім хатняя. Кожны чалавек, як тая птушка; адна птушачка малюсенькая, другая большая, адзін пракорміцца чарвячком, іншы хоча быць коршакам драпежным, Лётаць высока і шмат чаго мець у дзюбе.

Чаму ж вы да мяне прыйшлі як да «народнага мастака», а не да мяне самога, Вераб'я? Што, вылучаюся? Кожны чымсьці адметны. Не пазнаеш чалавека от так сабе, у гасцях. Каб каго сапраўды зразумець, трэ з ім пажыць, перажыць што важнае - вайну, вялікую радасць ці бяду, справу важную...

Ну што я, Верабсй... Пачастую вас і пабласлаўлю на дарогу.

Вася ад малога быў гаспадаром. Выганяў, засопшыся, нахабных курэй з агародчыка, бег, бліскаючы бруднымі, з рубцамі ад перарэзаў шклом голенькімі пяткамі, закрыць веснічкі, каб не ўцёк баран, хадзіў следам за дэдам, калі той араў поле. Заўсёды замурзаны, з аблезлым ад сонца носам, задзерлівым віхарком на галаве, у вечна падзертых сарочцы і штоніках. Ледзь дашаравалі яго, калі вялі першага верасня, хоць вельмі ж вырываўся, у зяўровацкую школу; не паспеў кролікаў накармаць, і ўвесь святочны ранак ёрзаўся на цвёрдай школьнай лаўцы, каб хутчэй бегчы дахаты.

Вучыўся не найгорш - не быў апошні ў класе. Бацькі не гналі Васю сілай да працы, як некаторыя, але хлопец сам адразу пасля ўрокаў бег упраўляцца і ў поле, і там праводзіў час да цямна. Тады ў вёсцы не было яшчэ электрычнасці і даводзілася сядзець за кніжкі пры газавай лямпе. Васілёк, ледзь абкалюжыўшыся пасля работы, чысціў шкло лямпы кавалкам «Газеты Беластоцкай», браў скарынку хлеба і сядзець за сшыткі. Калі «нічога не задалі» пісьмова, клаўся адразу спаць. Яму хапала прачытаць толькі перад урокамі.

Паўтараў толькі сёмы клас, гэта 3-за матэматыкі і геаграфіі. Пасля васьмага пайшоў вучыцца ў прафесіянальную школу ў Беласток, але кінуў навучку пасля першага семестра - не пераносіў гарадскога шуму і натоўпу чужых людзей. Калісь прынёс коціка ў інтэрнат, думаў гадаваць, але выхаваўца кацяня выкінуў. Праўда, кот не быў галоўнай праблемай Васі ў інтэрнацкім жыцці; не любілі Васю і хлопцы, смяяліся з яго вясковага, беларускага акцэнта і скромнай вопраткі, і выхаваўца, які яго проста не любіў і спецыяльна прыніжаў пры калегях (не яго аднаго), а па-п'янаму ўмеў і ўдарыць. Васілёк вярнуўся дадому яшчэ перад першым бацькоўскім сходам і больш у школу не паехаў.

- Ну, нічога, - сказалі бацькі. Малодшага сына, які вучыўся вельмі добра, рашылі вывучыць «на пана», а Васілёк і так вярнуўся б на вёску.

Думалі раней: Вася скончыць школу, пойдзе працаваць механізатарам у сельскагаспадарчае «кулка», жывы грош будзе, гаспадарку падцягнуць, і будзе больш грошай на адукацыю Аліка. Цяпер, калі Вася быў дома, было больш рук да працы, але і больш ратоў да яды. Алік быў яшчэ ў шостым класе. Калі б Вася скончыў праз два гады школу, было б якраз добра паслаць малодшага ў які добры ліцэй ці ў Варшаву... А так - Вася рабіў, як усе, на

гаспадарцы, - а на падатак грошы давай з прададзенага ўраджаю, а і самому есці ж трэба! Чалавек сваёй працы не лічыць. Гаспадарка стаяла кепска, але галоднымі не хадзілі: сабе якое свінчо два разы ў год закалолі, малако пілі ды бульбай заядалі і хлебам сваім.

Вася ніколі не прасіў бацькоў, каб яму нешта купілі новае. Меў адзін касцюм, які ў нядзелю апранаў ці на якое вясельле, а цэлымі днямі лазіў у ціку. Калі трэба было, маці выцягвала які грош з панчохі і давала на новыя чаравікі ці кашулю.

А Алік, можа, там не мае чаго есці? Трэба было б яму што паслаць, - часта пагаварвала матка. - І джынсы купіць, усе цяпер маладыя ходзяць у такіх нагавіцах. Ты, Вася, бачыш, калі б вучыўся, ужо быў бы на сваім, а так толькі табе купляй і купляй, усё дзярэш. Во, бачыш, рукаў на вяселлі сінькаю запэкаў, чаго ж ты церся аб сцены?! Напіўся, што бонак! І ты, Ёзік, які прыклад даеш роднаму сыну?! Ледзь вас дацягнула дахаты!

Усе ў вёсцы пілі. Ды куды дзецца? Свяціца тады ў Зяўровачцы развалена была, два тэлевізары ў суседняй вёсцы. Пасля, калі ў іхнюю вёсачку правялі святло, і яны купілі тэлевізар. Але колькі ж будзеш у хаце?

З равеснікаў мала хто вярнуўся ў вёску. Малодшыя выпырхнулі яшчэ хутчэй. Алік

пайшоў далей вучыцца, у сталіцу. Нячаста бываў дома, хіба што каб грошай узяць ды харчоў. Стыпендыя, хоць даволі вялікая (небагатая бацькі), хутка працякала праз пальцы. На трэцім курсе Алік ажаніўся з аднакурсніцай-варшавянкай, пасля пачаў будавацца ў Пясэчне. Вася налёг на плут.

- Які ж наш Васілёк добры, калі цвярозы! І паслухмяны, і спакойны, і працавіты. Такое дзіця - ад Бога, -цешылася маці.

Вася пасябраваў з Міколам і Хведарам. Старэйшыя ўжо кавалеры, якім нідзе ўжо не дастаць гаспадыні да хаты, сардэчнага сябра-жонкі на нялёгкае вясковае жыццё. Да іх «прычаліў» і Васілёк, якому набліжалася трыццатка. Хлопцы для жарту падалі яго дадзенья ў «Пазнаёмімся» ў «Кур'еры Падляшскім», заплацілі за аб'яву.

Пачалі сыпацца лісты з усяе паўночна-усходняй Польшчы ад адзінокіх жанчын і дзяўчат, якія шукалі не толькі магчымасці выйсці замуж, але і духоўнай апоры ў іншым чалавеку, ад каталічак і праваслаўных, ад адукаваных і не. Наймалодшай было 20 гадоў, найстарэйшай - 35. Вася на ўсе лісты шчыра адказаў. Прыйшлі прапановы першых сустрэч. Асабліва адна дзяўчына спадабалася Васю - настаўніца яго ўзросту, любіла і шанавала людзей і жывёл, кахала прыроду, і так, як і

Вася, ад іншых патрабавала хоць кропельку ўвагі і пашаны для працавітага і сумленнага чалавека.

Вася дамовіўся на сустрэчу - і не паехаў. Пабаяўся: не спадабаецца, можа. Няма ў што апрануцца, і як ён будзе весці сябе ў кавярні? Каб толькі не адчуць сябе, як той выкінуты яго інтэрнацкі сябра-кот. І зноў акажацца, што Вася добры толькі да работы ў полі і ў падхмеленай кампаніі?..

Вася не паехаў. Напісаў і Галіне, і іншым дзяўчатам, што выязджае далёка, а калі вернецца, напіша. Галіна замоўкла.

Вася ходзіць цяпер на Нарву з вудачкай, доўга там сядзіць, курыць. Гэта яго супакойвае, кажа. Але рыба чамусці не бярэцца.

ГАНДЗЯ

...Ну і ўзялі нас на работы ў Германію. З нашых тут была Ліда Зубрыцкая з Баб'яй Гары. Сярод нас была таксама старэйшая ўжо дзеўка Дуська. А мне тады было васемнаццаць.. А ў тае Дусі быў хлопец, немец. Як яго бралі на фронт, яна яго фотакартачку з'ела, каб і ёй, і яму не было капут, калі б даведаліся. А Дуська зацяжарыла з ім...

Ну, мы ездзілі пасля работы самаходам на кухню. На павароце закінула нас, і я паляцела на Дусю. Як Дуська на мяне накінецца, як за косы не схопіць, з нагамі на мяне, дзярэ, крыгчыць: «Ты курка!..» А я баранюся... «Якая я курка, я ж дзіця яшчэ! - крычу. – Гэта ты, нямецкая курка, трыбухатая ходзіш!»

Калі мы даехалі да сталоўкі, Дуська пабегла паскардзіцца да оберлейтнанта. Я ўзяла з сабою канку супу (для хворай сяброўкі), а Дуська, раз'юшаная, прэ за мною, лаецца, таўчэ мяне каленам у задніцу!..

Заехалі мы дахаты. Прыходзіць да мяне Яніна і кажа, што кліча мяне оберлейтнант. Іду, ледзь жывая. Дуся па-нямецку шварголіць, расказвае. Пытаюцца і мяне, Яся заступаецца, аж плача, я таксама... Наканец, обер надзеў шапку, зашпіліў пасачак пад барадою, узяў ружжо на плячо, усім сказаў, каб пачакалі, а

мяне вывеў на сметнік. Адыйшоў на чатыры крокі, мерыцца ў маю голаў... Стрэліў! Порахам, дымам мне забіла дых, я, падаючы, чую: нічога не баліць, пэўна, жыць ужо не живу...

Дзяўчаты вокнамі глядзелі, баяліся, а цяпер прыбеглі. Зацягнулі мяне на ложка. Чатыры дні я не магла прыйсці ў сябе. Прыдзе ранкам немец, будзіць на работу, крыгчыць аўфштэен, анцэль, аўстрэтэн... а я прыпаднімуся з ложка і падаю назад. Тады ён кажа: гэі шляфэн, і мяне не чапае...

Неўзабаве і рускія прыйшлі. Пакуль нас вызвалілі, немцы Дусю, яшчэ да родаў, вывезлі кудысь, і я аб ёй не чула болей нічагуткі.

Нядаўна я іду па Гайнаўцы, каля могільніка, а перада мною якаясь жанчына. Я яе дагнала, а проці нас ідзе хлопец, беленькі, прыгожы, вельмі хораша адзеты. Усміхаецца нам і пытае па-нямецку, якая дарога вядзе ў горад (бо тут якраз скрыжаванне дарог). Кажу: налева. Направа - нахвальд, у лес, значыць. А як дайсці да бангофа? Я яму: так і так. Падзякаваў малады турыст, усміхнуўся і пайшоў. А жанчына стаіць, перапалоханая. Ах, Божа мой, кажа, каб не вы, як ён загаварыў па-свойму, то я б у лес з перапалоху ўцякла. А адкуль вы ведаеце гэтую мову, кажа.

Ведаю. Я сорок год якраз як па-нямецку не загаварыла. А, глянь, як я спакойна

размаўляла. Спакойна. Ад мае смерці ў Германіі так мне сэрца і змарнавалася, а яшчэ і толькі мучэння я прайшла, а як спакойна гавару...

УСЁ ЦЯПЕР ДАРАГОЕ

Кася з Колікам пазнаёміліся на забаве ў «доме студэнта». Спакойны бландзін-акулярнік, у шэрым касцюміку «пад канцік». Вучыўся на фізіка. На гэты факультэт лягчэй было трапіць. Колік у ліцэі вучыўся нядрэнна, а вядома, калі цябе бацькі паслалі ў ліцэй, які не дае ніякай прафесіі, значыць, хочучь мець вучонага ў сям'і: няхай хоць адзін лягчэйшы хлеб есць! У хаце засталіся яшчэ два хлопцы і дзяўчына - будзе каму гаспадарыць на вёсцы.

Касі - вясёлай, вёрткай, прыгожанькай смугляначцы з філалогіі - Колік спадабаўся. Быў такі разважлівы, не сорамна з ім было паказацца ў кампаніі. Хоць не кідаўся ў вочы залішне, ці то па прычыне неасаблівай мужчынскай красы і скромнай вопраткі, ці невялікай дасціпнасці, вёў сябе на адпаведным узроўні, многа чаго ведаў, не выскакваў з дурным словам, танчыў някепска, і, хоць грашамі «не смярдзеў», умеў грош прыхаваць, не скупячыся аднак купіць дзяўчыне падарунак, з добрым густам.

Кася прывыкла да таго, што Колік заўсёды быў пад рукою, каб дзе разам «выскачыць», калі нават у яго было да зарэзу мала часу, пазычыць кніжку ці пару золтых, запрасіць на начлег дваюраднана брата, які на пару дзён заехаў у

сталіцу... Пасядзець, пагутарыць, выпаліць разам цыгарэту, падскачыць у краму...

Коліку цяжка прыйшлося слова «кахаю», хоць кахаў Касю ад першай хвіліны. Касю раней пакінуў хлопец з Варшавы. Караль з'ехаў за мяжу, абяцаў забраць нарочную ды, пэўна, забыўся. Цяпер быў Колік.

Знаёмства з Колікам цягнулася даволі доўга. Усе ведалі, што яны «ходзяць». Набліжаўся канец вучобы. А, як кажучь, калі на студыях не знойдзеш сабе мужа, дык кажы што прапала, замуж не трапіш. Кася за паўгода да дыплама рашыла сказаць Коліку «так». Тым больш, што Колік дамовіўся ўжо наконт працы ў ліцэі ў ваяводскім горадзе. Магла б горш трапіць - зашлася б дзесьці ў вёсцы і свету не пабачыла б! А так - і замуж паспее, і ў горадзе будзе жыць, і муж непітушчы, спакойны і нябрыдкі, да таго ж таксама праваслаўны, бацькі багатыя, пачцівыя, нявестку на руках будуць насіць, ужо цяпер засыпаюць падарункамі...

Два месяцы да дыплама Кася бліжэй пазнаёмілася з Зэнкам. Зянон канчаў факультэт замежнага гандлю. Вучыўся ўжо даволі доўга, выкарыстоўваючы ўсе легальныя і нелегальныя магчымасці прадоўжвання студыяў. Аб'ездзіў усю Еўропу, быў некалькі разоў у Індакітаі, Афрыцы, працаваў год у Чыкага. Якраз вярнуўся з Мексікі. Касю ведаў ужо даўно, час

ад часу шапнуў ёй на вушка камплімент, як і кожнай дзяўчыне. Кася прывыкла да неабавязваючых да нічога кампліментаў - пасля гарачых слоў і абяцанак Караля, які яе кінуў, як непатрэбную рэч, не слухала ўсур'ез салодкія словы франтаў, а і быў ужо Колік, як будучая апора ў жыцці. Зэнэк запрасіў Касю да сябе на кватэру паказаць ёй памятку з Мексікі. Падараваў ёй понча, якое Кася паспешна апранула ў ваннай. Пілі гарбату, танчылі пры народнай мексіканскай музыцы, смяяліся. Понча аказалася надзетым на голае цела. На другі дзень пайшлі запісацца на чаргу ў загс.

Маці Зэнка ніколі не даравала Касі, што яна - праваслаўная. Зэнэк быў атэістам. Кася пахрысціла дзяцей у царкве. Калі нявестка была ў бальніцы, свякруха павяла малых на каталіцкае «першае прычашчэнне». Потым пайшла ў шпіталь наведаць Касю.

- Міленькая, скажы, дзе ты трымаеш золата і доларавую кніжку, а то памрэш тут нам і не знойдзем!..

Калі Кася вярнулася дадому, не знайшла амаль нічога свайго, толькі галодных два дні дзяцей, зачыненых у хаце. Зэнэк выбраўся з сябрамі на трамлінг у Швецыю, свякруха паехала ў Ольштын да дачкі...

...Кася жыве ў прыгожай, прасторнай кватэры. У яе ёсць муж, які амаль не начуе дома

і не дае ні залатоўкі на дом, двое дзетак, добра выхаваных і апранутых, як лялькі, ёсць у Касі цікавая праца, аўтамашына, сябры і знаёмыя. Праўда, здароўя не мае, ды хто яго оёння мае!

Час ад часу едзе Кася з дзецьмі да сваіх бацькоў у вёску, паказацца, якая яна пані, ды ўзяць трохі мяса і яек. Вядома, усё цяпер дарагое.

Сустрэліся мы ўсе - і Колік, і Кася, і некалькі іншых асоб з нашага класа на «вялікай хаце» у Вацка-Ваські, у Зяўровачцы. Стол аж гнуўся ад вяндрлін і пітва. Не часта мы так сустракаемся.

- Добра мне жывецца, спакойна, - усміхнуўся праз пляшкі да Касі Колік. - Я табе ўжо даўно прабачыў. У кожнага свае права да свайго шчасця. Кожны выбірае, дзе лепш. Я шчаслівы, у мяне добрая жонка, дзеці здаровыя, добра вучацца. Не сварымся. Лепш не трэба. Можна, нам разам было б, аднак, лепш?.. Бог гэта ведае...

- Трэба ж верыць у шчасце, Колік.

ДЗЕТАЧКА МАЯ...

Бач, дзетачка, чужыя ўнучкі вось размаўляюць са мной, бабцяй называюць, а свае, што ад маленькіх гадала, перавівала, карміла, як на чужую цяпер глядзяць, а, можа, нават і горш!

Куплю цукру, кавы, кашы, кавалачак сала - то чалавек пракорміцца, час ад часу вераб'я ці коціка пачастуе. Сам з'ясі, бы той верабей. Нашто сіла старому? От, толькі б хапіла дацягнуцца да магілкі, каб не перашкаджаць людзям... Найгорш, калі чалавек зусім апусціцца, не памые, не папрача па сабе. Што тут ужо казаць пра якую працу, дзетачка мая. Я стараюся яшчэ крышку памагаць, земле вырву ў гародзе, пазбіраю бульбу, снапок які звяжу. На гэта яшчэ сілы хопіць. І каб шчэ прыадзецца ахайна, каб чысценькія, дзетачка, хустачка, хвартух, каб як у людзей было, каб вачэй не муляць ім сваім выглядам!..

Сваіх дзяцей пагадала, павысылала па ўсім краі, наймалодшы застаўся на гаспадарцы, ажаніўся, і дзеткі яго ўжо выраслі... Дзе мне цяпер па Варшавах, Шчэцінах цягаць старыя косткі, дзе мне таўчыся па вагонах, дзетачка! Ды чаму ж не, бывала я ў сваіх сыноў. У каменіцах, у блоках жывуць, на паверхах. Кварталы такія, што дрэўца маленькага не

ўбачыш! Сяду, бывала, на лавачцыі, гляну ўверх - толькі вокны зіхацяць, усе, здаецца, хіліцца, рухне табе на галаву, духота, смурод, дзеці верашчаць, таўкуцца на гарачым асфальце, у мулкім пясочку. Гарадскія мае ўнучкі добрыя, паслухмяныя, дужа добрыя для мяне, ды што ж, у горадзе час плыве не так, як у нас, на вёсцы; усе бегуюць, як у мурашніку. У маіх унучкаў сваё жыццё. Хаця, бывае, хутчэй яны прыбягуць да мяне, чым да бацькі з маткай. Але ўмяне ёсць яшчэ ўнучачкі і тут, у вёсцы, родненькія... Устыдаюцца да бабкі «бабка» гукнуць ці хоць «дзень добры» сказаць, стаяць пад крамай, піва п'юць ды папіросы смаляць. Дзетачка, зігзагай ходзяць, родную мову плюгавяць. Калі яны такімі павырасталі, што такое з імі зрабілася?!

Эх, дзетачка! Чалавек адзін, як той палец, дажывае век. Дрыпае ўжо толькі, няма куды спяшаць. І задумаешся над сваім жыццём і ўсяго твару Божага. Раскажу табе адну гісторыю, сэрца дрыжыць мне яшчэ, як успомню. Наварыла я кашы, прыскварыла, наелася, ды колькі я з'есці магу... Паставіла я кашу на печ. А ў мяне ў хаце пацук жыву, усё шнырыў, паўгалодны, бо што ў мяне за збыткі нават для пацука, дзетка! Наеўся пацук мае салёнае кашы, улез у вядро, піў, піў, ды там і акалеў. Пэўна, страшна яму там было гінуць

поцемкі, выскачыць не мог, вядро высокае. Ну, добра што грызун не лазіць ужо па хаце, посуд не таўчэ, не шамаціць шпалерамі, а ўсё-ткі шкада яго, жыць жа хацеў! У жывёлак і так жыццё кароткае.

Калі старэеш, звочыш такія падрабязнасці, што і не заўважаў раней, заняты бегатнёю, работаю, а цяпер кожную траўку, камарыка прыкмеціш, хоць зрок слабы. І падумаеш, колькі ты хвілін страціў, дзетачка мая! Такі свет прыгожы, светлы, чуеш - ён нават і называецца падобна: свет. І тым больш горка робіцца на душы, калі ты адзінокі, не маеш з кім усім дабром свае душы падзяліцца. Многа ж чалавек пабачыў, дзетачка!

ПРАЗЬБЛЫ ХЛОПЧЫК

- Мая мама добрая, не б'е мяне! - сказаў мне Лёнік, малы худзенькі хлопчык, на выгляд гадоў 11-12. Яму было ўжо за 14, аб чым я ведала са студэнцкай педагагічнай практыкі ў зяўроваччанскай школе.

Лёнік вучыўся яшчэ ў шостым класе. Паўтараў яго. Пераехаў жыць у горад, і цяжка яму прызвычаіцца... А цяпер вось едзе да бабулі, у вёску.

Чаму ў гэты зімовы марозны дзень ён без шапкі? Шалее мяцеліца, а ён худыя чырвоныя рукі хавае ў кароткія рукавы тонкага курціка.

- Дайце мнс хоць адну рукавіцу, а то ўжо рук не чую.

- Вазьмі і шалік, але і галаву ім захутай.

- Што я, баба, каб шалік на галаве насіць?!

- Не саромся, ніхто тут на цябе глядзець не будзе, кожны спяшаецца на свой цягнік.

Лёнік шмаргануў носам, аблупленым ад выцірання цвёрдай мокрай хустачкай. Мы селі ў вагон.

Лёнік ехаў без білета. Адразу са школы выбег. А, можа, я дам яму грошай на білет?.. А, можа, кандуктар яго не заўважыць? Яго ведаюць чыгуначнікі і «сакісты», даволі часта

ўцякае да бабулі, і некаторыя думаюць, што ў яго мясячны білет, і не пытаюцца.

Лёнік скінуў з плячэй абшарпаны ранец. Выняў кавалак хлеба, пачаў жаваць.

Нудна ў школе паўтараць шосты клас. Але што зробіш? Настаўнікі заўзяліся. Пэўна таму, што такі, як ён, ім непатрэбны. Ці кінуў біцца? А што, мелі яго далей калегі лупцаваць? Не Лёнікава віна, што бацькі яго падкідаюць бабулі, і што людзі аб яго маме рознае гавораць.

- Мая мама добрая, мяне не б'е, заступаецца... Бацькі Леніка пазнаёміліся на забаве. З вялікага каханья хутка паявіўся Лёнік. І кахалі ж адно другога заўсёды, і ад гэтага мілавання так біліся! Разыходзіліся, мірыліся, ехалі разам «у свет», каб пасварыцца на наступнай станцыі. Лёніка гадала бабуля. І калі ўжо забралі яго да сябе ў горад, да малюсенькага нанятага пакойчыка, хлопчык уцякаў на вёску.

Маці прападала тыднямі. У місках кісла намочана пасцель, летам аж кішэла там ад чэрвяў мух. Не піла страшна многа, але добрую кампанію любіла. Сцяпана няма, то чаго сядзець самотна ў хаце? Добра, што Лёнік у яе адзін - не прападзе, калі абеду не будзе, кавалак хлеба сам возьме ды з'есць. Не прапаў дагэтуль, то нічога з ім не будзе, такі жывучы!

Бацька, пасля кароткага захаплення, што ў яго ёсць сын, перастаў звяртаць на яго ўвагу. Добра, што не чапаў. Чым больш падрастаў Лёнік, тым больш Сцяпан заўважаў, што гэта «не яго сын» - малы быў вельмі падобны на маці.

- А таткі ніколі няма ў хаце. Ён працуе, далёка. Часам да бабкі прыезджае, мяса бярэ. Ён добры... Мама добрая, не б'е мяне. Гэта ўсё няпраўда, што яна кепская!..

Сцяпан пачаў жыць з іншай кабетай. Патрабаваў цяпла, спакою, парадку ў хаце, ахайнасці... Ганна засталася адна з сынам, з няўменнем гаспадарыць, кіраваць сваім жьццем. Піла ўсё больш. Новыя «таткі» не вельмі падыходзілі хлопчыку, хаця часам, памужчынску, частавалі яго гарэлкай і цыгарэтамі. Маці са сваім кожным новым сябрам уладкоўвалася ў пакойчыку, а Лёнік бегаў па двары, ішоў у лес, на вуліцу або ехаў да бабулі 30 кіламетраў цягніком. Дзесьці трэба было падзецца...

Вось і сёння ён адразу са школы едзе ў Зяўровачку. Новы дзядзька раніцай падняў калматю, дымячую перагарам галаву з суседняга ложка і сказаў:

- С... ты сукін сын, каб я цябе тут не бачыў, а то качаргу піхну ў каплех! Ганка, звядзі гэта чортава насенне, бо мяне тут не ўбачыш! Дужа ён мяне дражніць. Выбірай!

Лёніку пад горла падышоў горкі камяк. З жалю да маці, якая моўчкі глядзела з-над бруднай коўдры, падцягнутаі пад бараду. Схапіў свой ранец і пабег, галодны, у школу. Чакаў пад дзвярыма школы дзве гадзіны, у прыцемках, пакуль не ўпусціла яго прыбіральшчыца. Яна Лёніку і дала хлеба.

- А што мне оёння зрабіць, калі зайду да бабулі? Крычаць на мяне, пэўна, будзе. Не дай Бог, наб'е! Яна ўжо не можа цяпець маіх бацькоў. Ну, і мяне, пэўна, таксама. Але яна мяне кахае. Толькі дзялоў мае сваіх, а яшчэ я на яе галаве. Бабця плача... - Лёнік высмаркаўся ў рукаў. - Зайду цяпер дахаты, бабця будзе якраз даць карову... Я хутка забягу ў хату, кіну вопратку і скочу пад пярыну. Я хворы, бабця мяне пашкадуе...

Ужо сцімнела, калі мы дайшлі да вёскі. Тады я апошні раз бачыла Лёніка. Праз два гады, якраз у разгар вясны (ужо выплівала жьгта) мне казалі, што Лёнік павесіўся. Маці выгнала яго з дому - злодзей ёй непатрэбны. Адна бабуля, татава маці, калі Лёнік паявіўся на яе падворку, каб прасіць дапамогі, сказала, каб урэшце адчапіўся ад яе і ад яе сына, у якога цяпер іншая, парадачная сям'я. А бабулька Тэкла, якая яго заўсёды шкадавала, а якую ён цяпер абакраў, у якой ад сорама і жалю амаль

не разарвалася сэрца, забараніла яму пераступіць нават веснічкі.

Жыта выплівала за клунямі. Там расце старая груша, якую даўно мелі зрэзаць, бо не дае ні выгодна араць поле трактарам, ні жніваваць. Там знайшлі Лёніка, безабароннага, заўсёды праяблага хлопчыка.

СЛАНЕЧНІК

- Якая ж я рада, што буслы аблюбовалі нашу клуню! Глянё, Лілечка, якое кастрабатае гняздо. Калі б ведала, што паселяцца, сказала б Васькавым хлопцам, каб зацягнулі кола ад ровара на шчыт, - паказала пальцам на старую клуню баба Фруза.

Баба Фруза не была роднай Лільчынай бабай, а нават не сястрой бабы ці дзеда. Баба Фруза нарадзіла цёцю Марысю, найлепшую сяброўку Лільчынай маці. Родных дзядоў у дзяўчыны не было ўжо ў жывых, маці з'ехала ў Амерыку, бацькі Лілька і не ведала - кінуў яе маці цяжарнай паненкай, хоць, Кажуць, вялікае каханне ў іх было, на цэлую ваколіцу. Цёця Марыся, як ніхто ў Малашках, дапамагала сяброўцы сардэчнай падтрымкай. Не толькі добрым словам. З першай выплаты (працавала ў вясковай краме) накупіла маленькай Лільцы столькі каптанчыкаў і паўзункоў, што хапіла б на тузін такіх безабаронных крышынак. І потым спагадлівая цёця не шкадавала ні часу, ні грошай, хаця на вёсцы з грашом не было найлягчэй. Маці з Лількай выехала тады ў Беласток, працавала ў дзіцячым садзіку, гадавала малую. Каханы Тадзік не паказався ніколі.

Лілька ўсе вакацыі, хоць па пару тыдняў, праводзіла ў цёці Марысі ды бабы Фрузы. Нават калі стала студэнткаю, заўсёды знайшла хвіліну хоць заглянуць на падворак, заценыны старымі сакорамі, ліпамі і клёнамі. Цёця Марыся часта хварэла і, бывала, якраз у летні час трэба было даглядаць бабу Фрузу. Бабу ўсе любілі і паважалі, і дапамагчы ніколі не былі супраць, але ў Малашках пазаставаліся амаль усе такія ж нядужыя старэчы, як і баба Фруза. Пані Крыся, сястра ПЦК, шмат мела з імі працы. Калі паяўлялася Лілька, пані Крыся, папіўшы гарбаты з мілай дзяўчынай, з чыстым сумленнем бегла да іншых сваіх падапечных. Лілька ў парватых джынсавых портачках і выгарэўшай маечцы, у хустачцы над узмакрэлым лбом, бралася за падлогі, вокны, бялізну. Салёная раса сыпалася на вочы, а дзяўчына, напяваючы «Харашуху», улюбёную песню бабы Фрузы, увіхалася па хаце.

Зямлі ў бабы Фрузы не было шмат - ужо даўно аддала свой кавалак дзяржаве за пенсію; мела толькі дагледжаны агарод, разбіты на тлустай урадлівай зямлі за хатаю, з вялізнымі гарбузамі, рослымі сланечнікамі, цёмна-зялёным кропам вышэй чалавека, шурпатымі доўгімі гуркамі, надзіва павыкручванымі ў карэнні, як які жэнь-шэнь, моркватамі... Толькі памідоры тут не надта ўдаваліся - амаль увесь сок ішоў у

моцнае голле і буйны лісток, а плады, маленькія і паморшчаныя, ледзь выспявалі, і трэба было іх збіраць з карча ў хвартух і раскладаць на падваконніках, каб на сонцы набралі колеру ды смаку.

Лілька ўваходзіла ў гэты летні цень і бляск, запах і цішыню, убірала ў сябе пах кропу, ліпаў, васількоў, жыта - у валасы, у далоні, у лёгкія, і адчувала сябе ў гэтыя спакойныя летнія дні як стройны сланечнік, што паварочвае сваю светлую галаву за сонцам, грэецца і пільна спее, чакаючы - можа птушыных дзюбак, можа вуснаў чалавека, а найхутчэй - чорнай ралі і новага жьцця ўглыб і ўвысь. Лілька завязвала гэтыя падспелья вялікія галовы клетчатымі старымі хусцінамі бабы Фрузы, каб не лакоміліся вераб'і і шпакі, і такую ж хусцінку-касынку накідала на сваю светлую галоўку.

- Як жа я рада буслам! - пляснула ў далоні баба Фруза. - Але, каб ты ведала, што тут было ўвесну! Прыляцела адна пара, пачалі класці гняздо. Яна села на яйкі. І тут прыляцела яшчэ двое. Давай іх тыя зганяць з гнязда. Яечкі скаціліся, пабіліся. Старыя буслы, о, як ваявалі, пер'ем падушку можна было набіць, толькі што моцна крывавае было. Зноў бусліха знесла яечка, выгрэлі малога. Пачалі яго бацькі карміць-гадаваць. І зноў тыя наляцелі. І, бачыш, цяпер на нашым гняздзе адна сядзіць, здаецца,

бусліха. Без мужа, без дзетак жыве. А, можа, гэта муж?.. Пасядзіць, пакаякоча, пабядуе, палётае крыху, паходзіць, паесць, пап'е, і зноў на гняздо. Чаго тут пільнаваць! Гавораць, верныя яны, буслы, і потым ужо пары не шукаюць, калі каторае памрэ. І да смерці так яму жыць адзінока? Цікава, ці ён зноў да мяне на клуню прыляціць...

- Бабця, з людзьмі так не бывае.

- А як жа ж? То ж чалавек з сабою ўсё раўняе. Звер не і кажа ж, што любіць, а бачыш, як жывёлкі сваіх гадуюць, з дзюбкі кормяць, песцяць, хіба што зязюля...

- Бабця, гэта толькі ў казках ды кніжках так пра каханне пішуць. А як было з маёй мамай? Я ніколі кахаць не буду! Толькі вы ў мяне, бабця, такія добрыя, каханья... А я, вось, ніколі не закахаюся! А, можа, я і не вартая? Як жа мне можа трапіцца такое шчасце, што - іншыя нявартыя? Пакахаеш, не ўшануюць, патопчуць, апаганяць...

- А Янак? Хлопец добры, працавіты, вучоны... Наш хлопец, хоць гадаваны далёка. Усе бачаць, - вачэй з цябе не зводзіць. Даў вам Бог сустрэцца, дзеткі, то і не змарнуйце шчасця.

- Не!.. Нічога між намі няма, і не будзе! Баб, мне заўтра ў Варшаву трэба, справы там маю. Не пагневаецца, што пакіну вас, на

крышку толькі, бабця? Я патэлефаную пані Крысі, загляне...

Янак... Адкуль бабці ведаць, які ён цудоўны, каханы... Ну і што, што так яно і ёсць? Ён паедзе ў свой Уроцлаў, а яна - да сябе дадому. Праўда, не на канец жа свсту... Гэтая слодыч, якая так ахапляе Лільку, гэта толькі мана! Нельга ж кахаць так моцна, аж да болю!..

Янак Лільку на другі дзень убачыў на прыпынку - чакала паўднёвага аўтобуса. А былі ж дамовіліся сустрэцца ўвечары?.. Ля парэпанае лаўкі стаяў яе малінавы напачнік з металёвымі трубкамі. Лілька неспакойна адкінула валасы на спіну, страсянула нябачны пыл з джынсаў. Усім цела павярнулася ў бок, адкуль меў паявіцца аўтобус. Быццам Янка і не было, а стаяў жа побач, з яе нецярплівай і спалоханай далонню ў сваёй, узмакрэлай і беднай.

- Лілька, дзе я цяпер знайду?

- Знайшоў цяпер, знойдзеш і там. А, можа, лепш не шукай.

- Дай, калі ласка, свой тэлефон, адрас... Я цябе прашу... Не можам жа так! Я... Я мушу табе...

- Вось бачыш - ці сустрэнемся мы яшчэ, ці не - усё залежыць ад лёсу. Да пабачэння, Янак, мне пара.

За Лількай шафёр зачыніў з ціхім сыкам аўтаматычныя дзверы аўтобуса. Лілька, не

азіраючыся, пачала праціскацца ў тыл машыны паміж соннымі пасажырамі і іх набітымі торбамі.

Яна чакаў, калі дзяўчына адвернецца, хоць разок гляне на яго. Не мог устаяць - дрыжалі ногі. Божа, каб дзе які слуп ці дрэва... У роце адчуваў млявасць, як перад двойкай на экзамене, якая вось-вось спаўзе з-пад самапісі прафесара, і нічога ўжо не зменіш. Нічога ўжо не зменіш?! Што ж здарылася? Чаму ж не паспеў сказаць Лільцы пра ўсё? Не можа быць, каб яны так разышліся!

Лілька за шыбай аўтобуса паглыбілася ў кніжку. Гэта былі вершы, але яна не разумела слоў. Радкі былі напісаны складна і гладка, у галаве ў іх рытме білася, тахкала жылка. Але потым дзяўчына супакоілася, закалыхалася разам з незваротлівым старым аўтобусам, які крута закідаў задам на рэзкіх паваротах.

Бзыкалі з-пад колаў каменьчыкі жвіру, пахла пераспелым сухім жытам, васількамі і пылам. Цераз адкрыты люк у даху машыны ўрываўся паветра, прапахлае бензінам.

Потым пайшоў рэдкі цёплы дождж. Лілька шукала на небе вясёлку, круцячы галавой то ў той, то ў гэты бок, а тая ўзнікла на міг на гарызонце спераду аўтобуса. Мала і бачыла яе за спінамі спадарожнікаў.

- О, ёсць вясёлка, - падумала Лілька і зачыніла кніжку.

Толькі цяпер павярнула сваю светлую галаву ў той бок, адкуль ехала дадому.

КАМЕНЬ

Сказалі мне, што бабка Катрынка ўжо вельмі знядужала. Прабабка ўжо яна, 90 ёй мінула, праўнукі дарослыя. Бабка дагэтуль старалася ўсім дапамагчы - ці то дасць грош з пенсіі, ці то звяза за акулярамі рукавічкі ды шкарпэткі... А цяпер кажучь, што з лыжачкі яе кормяць, і то цяжка, і ўставаць ужо не можа. Сядзіць найчасцей, абапёртая на ўзбітыя падушкі. Сядзіць цэлымі днямі адна-аднюсенька, усе - на рабоце: хто ў полі, хто ў школе... Калі б хоць чытаць умела, то што-лень прачытала б. Але не даў лёс у школу хадзіць. Такая была доля - ад малога рабіць, бо есці не далі б. Хто думаў сірату ў школу пасылаць!.. Вечарам бабуля глядзіць фільмы, усе праграмы, нават нейкую нямецкую (талерку вялізную паставілі на даху хаты!). Што ж, калі слых ужо не той!..

Калі малой была, дзяцей любіла, хоць большыя заўжды білі яе. А хто ж будзе бараніць залатушную, худую, вашавітую сіротку! Заўжды горшая, брыдчэйшая, непатрэбная... А калі хто пахваліў малую і хацеў хоць паглядзіць па галоўцы, заўжды, нават ноччу, павязанай хустачкай, яна кідалася назад, як цюцік ад знятага калка.

Неяк вырасла. Мачыха са здзіўленнем заўважыла, што з брыдкай шкарлупіны вылупілася здаровае, чыстае птушаня. Праўда, была крышку хударлявая, але прыгожая, ціхенькая, паслухмяная...

Хутка выдалі замуж старэйшую сястру, хворую сухотамі, але чырвоную, здаровую, так што чужыя не ведалі, колькі ёй жыцця засталося. Пакінула двухгадовага хлопчыка, Ёзічка. Сказалі свае Катрынцы: ідзі за ўдаўца, добры чалавек, нябедны - на хутары, ды сястрыное дзіцяня пашкадуй, а то чужая яго змарнуе... І гаспадарка добрая: конь, каровы аж тры, козы, авечкі... Такое шчасце, можа, ужо не трапіцца!

Кастэнты быў добры. Цягавіты. Крыху хворы быў - час ад часу мучылі яго страшэнныя болі галавы. У бежанстве ўдарыў яго конь, і мала не забіў. Неяк вылізаўся, адгайкаўся. З розумам усё добра, але, калі находзіў боль, Кастэнты падаў, дзе стаяў, і крычаў, схапіўшыся абаруч за чэрап. Катрынцы ніхто аб гэтым не сказаў. І вельмі спалохалася яна, калі на наступную ноч пасля вяселля Кастэнты ўпаў ніцма па падлогу, схапіўшыся за галаву, і крычаў немым голасам. Бедная шаснаццацігадовая жонка расплакалася, а потым пачала пяхчотна гладзіць галаву мужа і супакойваць яго.

Жылі добра. Нарадзілася чацвёрта дзяцей. Людзі дзівіліся - Катрынка маленькая, сухенькая, а вынасіла трох дужманых хлопцаў і здравяцкую дзяўчынку. Дзеці ўдаліся ў Кастэнтага - крутаплечыя, разважлівыя, кампанейскія. Катрынка, як Катрынка, - як заўсёды, крыху баялася людзей, але тут, на хутарах, не было іх шмат. Усе суседзі - як сваякі. Гадоў трыста назад нейкі Мелеш выдзер у пушчы добры кавалак чарназему, збіў хату. Урадзіла зямля, урадзіла сям'я. Усе навакольныя вёскі - патомкі Мелеша, хаця, можа, у кожнага толькі ўжо па кроплі Меляшовае крыві. Чулі, што жонка Мелеша, Прузына, чарамі займалася і вылечыла аздараўляючым зеллем якогась караля ці князя. Гавораць, што гэты ўрослы камень за клуняй Кастэнтага выкацілі на памяць аб гэтым здарэнні, і штосьці на ім выкавалі.

Але тады, калі прыйшла на хутар жыць Катрынка, надпіс быў ужо заглыблены ў зямлі і нельга было ўжо яго прачытаць. А цяпер толькі вяршок каменя відаць, заўсёды халодны, нават у найгарачэйшыя дні. Любіла Катрынка на гэтым камені пасядзець, адпачыць.

Над светам праляталі ночы і дні, зімы і вёсны. Зямля радзіла, адпачывала, разрывалі яе бомбы і палт дзёр яе пладавігу скуру... Кастэнтага не ўзялі на вайну. Дапамагаў

партызанам, а потым іх вёску спалілі, як усе пушчанскія вёсачкі, і да канца вайны бадзяліся яны з дзецьмі і адной каровай. Але вярнуліся на свой хутар, дзе за абвугленымі рэшткамі клуні тырчэў халодны Прузынін Камень, які ўсе больш урастаў у зямлю.

Па-суседску жылі Калітнікі. У іх вайна многа забрала: трох сыноў дарослых, аднаго падшпарка і дзеўку (прапалі дзесьці на работах у Германіі), бацьку нагу адрэзалі пасля ранення, дзеда кантузіла. Адна дачка вярнулася з Германіі, Надзейка, і яна была ўсёй іхняй надзейай.

Катрынка пасябрала з Надзейкай. Дзяўчына, вёрткая весялушка, прыліпла да гэтай сур'ёзнай, лагоднай жанчыны. Не мела перад ёю ніякіх таямніц, прасіла парад у розных справах.

Да Надзейкі сваталася многа хлопцаў. Найбольш спадабаўся ёй Пранцішак. Паўгода «гулялі», хаця Пранцішак намагаўся, каб хутчэй ісці пад вянец. Бедны быў - зямлі нямнога, ды і тая зарасла лазой недзе пад Міхаловам, -але здаровы, высокі, сінявокі прыгожы, як васілек у збожжы. Катрынка раіла Надзі: «Не спяшайся. Калі кахае, пачакае. Будзеце яшчэ разам усё жыццё. Толькі не паддайся яму, а то як усе мужыкі, возьме свае ды пойдзе».

Надзейка з Пранцішкам і Катрынкай часта сядалі на халодным камені на загуменні. Гутарылі. Пранцішак скручваў махорку, курьў. Збіраліся да вясяля. Катрынка, як вопытная жанчына, перасцерагала, раіла. Часам да поўначы працягваліся размовы Катрынкі з маладымі.

Пранцішак проста насіў жонку на руках. Мінула некалькі гадоў, нарадзіліся дзеці, а яны - як раней, хадзілі над ручку ці то на луг, ці то ў поле...

Здарылася гэта, калі старэйшаму сыну споўнілася тры гады. Пранцішак страшна пабіў Надзейку. Пасля гэта паўтаралася часта. Крычаў, што ўсе трое дзяцей - не яго. Біў посуд і вокны, рубаў лаву, ганяў жонку з паленам. Рэха крыкаў і плачу Надзейкі адбівалася ад сцяны лесу, што акружаў іх хутар.

Надзейка развялася з мужам. Засталася на гаспадарцы з маленькі дзецьмі, хвораі маці, глухім дзедам і бязногім бацькам. Памерла ў 1978 годзе, пры сенаванні...

Я наведаў хворую бабу Катрынку. Заўсёды называў яе "бабай", як усе навакольнікі дзеці называюць старэйшых жанчын. Колькі памятаю, яна заўсёды была маленькая, сухенькая бабулька з сарамлівай усмешкай і добрымі вачыма.

Вясна. За вокнамі высокае сонца. Я завешваю занавескі, каб не свяціла ў вочы бабы Катрынкі. Даю ёй шклянку з кампотам.

- Ай, Лукашыку, як добра, што ты зайшоў, паміраць збіраюся... а тут нікога няма... Нават Мурка выйшла. Паміраю... цяжка паміраці, хоць нажылася ўдосталь. І радасці, і гора... - Бабуля цяжка глытае напітак. - Лукашыку, а камень яшчэ відзён?.. Не ўлез пад зямлю? Думала, што перад смерцю... пасяджу на ім, паспавадаюся, а то... цяжка паміраць...

- Можа, я збегаю па бацькошку?..

- Што ж чалавек можа зрабіць для чалавека, калі грэх цяжкі, як камень, на сэрцы ляжыць!

Бабка адкрыла вочы. Раней мутныя, цяпер глядзелі на мяне прытомна і пранікнёна.

- Скажу табе. Хай Бог мне прабачыць... за тое, што Надзейцы лёс я зніштожыла! Завязала канапляны вузел... у дзень шлюбу ў царкве... Разрэзала ножніцамі... гартаваньмі... у свянцонай вадзе над Каменем, спаліла і рассыпала на ўвесь свет... І так яе долечка рассыпалася. Прабач мне, Надзейка... за тое, што пгчасця табе пашкадавала... Што Пранцішка на Камень вадзіла, арнікай паіла... Так ён мне да сэрца прыпаў, прыліп... І свет не той стаў, і сонца не тое... Пранцішку!..

Катрынка схапіла маю руку, пацягнула да сябе. Сухая, жылістая, ушчаперылася ў мае пальцы.

- Пранцішачку!.. Буду цябе чакаць на тым свеце... Надзейка ў небе, а мы разам... згарым разам... як нам там разам добра будзе!..

Я выдзер руку з халадзеючай Катрынчынай далоні, кінуўся ў дзверы, мала не вырваўшы іх з вушака.

...Гавораць, бабка Катрынка ўжо без памяці ляжыць.

А Камень халодны, амшэлы з паўночнага боку, амаль схаваны ўжо ў жывую зямлю... Колькі ўсяго ён памятае? Але не скажа... На тое ён і камснь.

У ЗЯЎРОВАЧЦЫ ПАВЕЧАРЭЛА...

У Зяўровачцы вечарэла. Людзі канчалі ўпраўляцца. Пад вясковым клубам пачала збірацца моладзь - у пятніцу з цягніка спяшаліся вучні з сярэдніх школ з суседняга горада. Васьмікласнікам, як і ўсім вучням пачатковай школы ў Зяўровачцы, бацькі не дазвалялі лазіць па цёмных вулачках пасля дваццатай, усё ж часта выстойвалі яны пад святліцай, заходзілі па пяць разоў купіць пачку мятных гарошкаў ці цыгарэт «для бацькі» (махорку насілі ўсё больш адкрыта, прапахлыя танным дымам), не тоячыся перад настаўнікамі. Настаўнікаў у вёсцы жыло толькі чатырох, што тут прыжаніліся ў тутэйшых дзяўчат, рэшта даязджала цягніком у Гайнаўку, дзе мелі свае кватэры ў блоках і ў сярэдніх школах сваіх дзяцей, якія тут, у Зяўровачцы, закончылі пачатковую адукацыю. Настаўніцкія дзеці вучыліся па ліцэях, адна толькі Караліна хадзіла ў сельскагаспадарчую школу, хаця Эдгар, яе бацька, статны сівы фізік, позна ажаніўшыся з настаўніцай па біялогіі, займеўшы дзяцей, хацеў выправіць іх на лодзсй, а тут дзеці простых сялян мелі пераскочыць яго Караліну?.. Караліну вельмі цягнула ў гэту вёску, з якой з палёгкай кожны падвяхорак выязджаў стары настаўнік

Эдгар, у дарозе на чыгуначную станцыю ледзь ахаланаючы ад дзіцячых крыкаў на перапынках і сляпой злосці на зацятае, тупое маўчанне і блуканне па столі вачэй вучняў, да якіх не даходзілі простыя і ясныя правы фізікі. Ён ненавідзеў гэту дарогу. Дачку ён часта сустракаў, калі тая ехала з горада на вясковую дыскатэку ў Зяўровачку, з парайі дзяўчат са свае школы. Сорамна было крычаць на яе пры чужых, і Эдгар пагрозліва глядзеў дачцэ ў нахабныя вочы, а адбываў усё дома, у суботу ці нядзелю, калі дзяўчына паяўлялася раніцай, сонная і змучаная.

- Не чапай мяне, тата, не ўсмаінай мне, што я - дачка настаўніка! Я маю права так паводзіць сябе, як хачу. Дома буду сядзець, калі буду такая старая, як ты... І так не маеце са мною бяды! - Караліна вяла разувалася са стаптаных туфляў у вітальні, бразгала дзвярыма ў ванную, напускала поўную ванну вады і мокла гадзіну, гартаючы каляровыя часопісы. Маці моўчкі рыхтавала сняданак, сядалі за стол. Ганна шмат размаўляла з бацькамі сваіх вучняў пра тое, як пазбегчы вынікаў «канфлікту пакаленняў», як асцярожна даходзіць да душы маладога чалавека, каб мець удзел у яе станаўленні, але нічога не навязаўшы і не паламаўшы, сама, аднак, з вялікімі цяжкасцямі магла весці размову з дачкой. Малодшы сын,

Патрык, быў больш даступны, не меў праблем у кантактах ні з бацькамі, ні з сястрой, хаця тады, калі дзеці былі малыя, панавала між імі зайздрасць за бацькоўскія да іх пачуцці. Цяпер дзяліліся відэакасетамі, мяняліся вопраткай, размаўлялі, але, калі паяўляўся нехта з бацькоў, моўклі, не глядзелі яму ў вочы.

- Маеш да нас якую справу? - кідала тады ў паветра Караліна, і не чакала адказу...

Сёння ў Зяўровачцы зноў вечарэла. Людзі канчалі ўпраўляцца. Стараліся хутка ўсе парабіць, памыцца крыху і бегчы пад святліцу. Штотраз радзей туды заходзілі ўсе разам. Стаяла гэта святліца дваццаць гадоў. пабудаваная раней грамадскім пачынам, на хвалі пасляваеннай адбудовы краіны, і гніла. Знайшлося пару шалёных асоб, даў начальнік гміны драўніну, і святліца пасвятлела. Пару год не зачыняліся тут дзверы, але якасці ўсё заглухла. Можна, тыя шалёныя пасталелі? Праўда, ключы ад дзвярэй у хлопцаў ёсць, і калі ўжо вельмі хочацца патанчыць, нават і штотыдзень можна дыскатэку рабіць, абы дазвол з гміны быў, але ўсё ж не тое, каб было што ўспамінаць. Дыскатэка - не сапраўдная вяскова забавы, з аркестрай, з півам, як у найлепшых часы, з «чыкалядным вальсам»!.. Такіх забаў можна б пашукаць у суседніх гмінах, хоць бы ў Гарадку (ды і там ужо не

тое...)). Селяніну цяпер не да танцаў. «Тут плакаць трэ, не гуляць» - кажа Вася Скоблікаў. І п'е. Кожны п'е, бо штож зробіш, калі баба не дагледзіць. А адкуль тую бабу ўзяць?! Нап'ецца Вася, гатоў разнесці хату, на мацэру руку падымае, але калі цвярозы - добры такі, хоць да раны прыкладай. Раз так выпіў, аж плакаў, а потым схопіў калок і па вярцінях, па вярцінях матчыных! - усё пабіў! Крычаў: «Нашто нешчасліваму прыгожае?! Хай прападам прападзе!» Знішчыў такі кветнік, найхарошчы ў вёсцы!..

У Зяўровачцы - сёння свята. «Грамада» аж з Віцебска прыехала! Праўда, аб'ява вісела толькі дзень, на сцяне ў злеўні малака, каля «жалезнай» крамы, на пошце і счарнелых дзвярах святліцы, нядаўна яшчэ смалістажоўтых. Першыя на канцэрт паявіліся бабулькі, каб заняць месцы на крэслах, што асабіста выцер з пылу сухой аначкай «грамадоўскі» бубнач-украінец. Прышоў і Коля Адрыголец, але не кінуў ні залатоўкі на новы «спіцэнт», бо стары сыпаўся не менш, чым струхлелыя падлогі сцэны.

- Ні маю грошэй сабе на піво, то ім буду грошы кідаць?! Паслухаць то магу! - і затупаў казака.

Разварушыліся зяўроваччанскія людзі.

- Аж плакаці хочэцэ - так даўно да нас ніхто з канцэртом ні прыяжджаў! Эх, «Лявоніху» б нам ешчэ раз перад сьмэрцю пабачыць, пачуць! - уздыхнула баба Юлька.

Ляцяць над Зяўровачкай гукі музыкі, здалёк сапе чыгунка... Пад святліцу, на мураўку, якая густа зарасла даўней вытаптаны падворака, усё заязджаюць машыны.

Караліна прысела на плоце. Каля яе гайнаўскі хлопец. Не раз з ім пратанчыла цэлую ноч. Праўда, пра яго сур'ёзна думаць нельга - мяняе дзевак як пальчаткі, бо і грошы мае. А дзе ж ён працуе?.. Цяпер няможна пытацца пра такія справы. Сёння ён нейкі неспакойны, быццам кудысьці спяшаецца...

- Ідзем, пройдземся, - прапануе кавалер несумненна прыемны шпацыр у бок дыхаючага блізкай восенню ўзлеску. Потым Караліна пойдзе да сяброўкі спаць. Людзі паслухаюць музыку, хто паскача, хто вып'е за вуглом з Васем кропельку самагонкі ад Мальвінкі, хто хутчэй пойдзе пастаць яшчэ крышку перад першай змай...

А раніцай у царкве заўважаць, што прапалі тры старыя іконы і келіх, а цудоўнай работы зяўровацкага каваля клямка ад варот памазана нейкай поскуддзю.

Зноў абрабавалі Зяўровачку. Бяднее яна. Божа мой, як бяднее.

КЛІНОК

Андрэй ішоў з касой на плячы, нагостранай што брытва. Кляпаў яе быў на цямочку дзед Іван, лёкатам адбівалася рэха ад сцяны сіняватага, зацягнутага радзеючым туманам лесу. Андрэй навінуў на мускулістую, гарачую спіну выпалавелую кашулю, босай нагой уступіўся ў старыя, з прытаптанымі пятамі чаравікі (ці памяталі яны тыя мілыя часы, як тупалі на «людových забавах» у вясковай святліцы?), прыхапіў скарынку хлеба.

Пакуль раса, скасіць трэба клінок. Няма чаго гнаць туды касілку ці кароў весці - там пашы для адной ледзьве будзе, а можа і не. Трава ўзбуялая, як на першы пакос, каленастая - ледзь угрызешся. Добра, што луг роўны, вясной добра разбілі крацінае куп'ё, камяні ўжо не трапляюцца, голля ды каранёў няма, зямля дагледжаная – касьба лёгка пойдзе, можа толькі раз-два прыдзецца мянташкаю праехацца па вастрю касы.

Андрэй любіў хадзіць у Кут, на клінок. Сярод роўна парэзаных у квадраты і прастанутнікі, высушаных на пачатку шасцідзесятых гадоў, потым «камасаваных» лугоў і палеткаў, клінок, аброслы старымі кучаравымі алейшчынамі, нізам падбітымі рослай крапівой, дурнап'янам, лапухамі і дзіваннай,

быў відзён здалёк, хоць быў нвялікі, сотак з пяць. Зімой на цаліку снегу вырысоўвалася кучка чорных дрэваў, шальпацелі сухія стрымбулі гострай травы, сітніку, трысця, бурья лісткі бильнягу. Андрэй ніколі не выкошваў зеля пад алейшчынамі на крапіве жылі вусені, з якіх вырасталі цудоўныя, каляровыя матылі. Андрэй бачыў у тэлевізары фільм пра іх жыццё, прыгледзеўся крапіве пад дрэвамі на клінку: праўда. Вясною раскідаў чорнае крацінае, прыходзіў часта потым, чакаў, калі прыдзецца касіць. Чакаў, калі зацвітуць усе кветкі, усе траўкі - толькі на клінку захаваліся такія духмяныя зялінкі, сыпучыя залатым, казытлівым пылком, далікатныя, трапяткія вяхоткі і гронкі, якіх імя не ведаў. Ну, травы, травінкі, іначай не скажаш. Дзед Іван таксама не ведаў іх назваў, ды і нашто яму. Казаў Іван: «Трава е на тое, каб яе скаціна ела». Вядома, такой карове больш да смаку трава лясная, духмяная, сакавітая; яна зімой у катуху такую травінку знойдзе, пысай выбярэ, пасмакуе, аж вочы завядзе, задумаецца, бытта засне, але хто яе ведае, карову...

Высушылі балоты, перааралі зямлю аж да глею, паварочалі торф і пасеялі новую траву, з найлепшага, чыстага, карыснага насення.

Баба Люба сушыла пад бэлькаю рознае зелье, але Андрэй пазнае толькі зверабой-

дзіравец-святаянку, кацанкі, што залоцяцца на сукім узлеску ды духмяны палогі лясны чабарок. І ганарыстую дзіванну з атласовымі жоўтымі пялёсткамі, і конскі шчавух з чырвонымі мяцёлкамі. І злосную гарупу-свірэпу, і таболкі з плоскімі торбачкамі зярнятак. І грэчачку, і рамонак, і павой-бярозку, што ўецца ў бульбе. Чартапалох, чарнобыль, палын. Асот. І валошку-васілёк, і куколь, і аўсюка, шкоднікаў збажыны...

Ад перасохлага рову, ад застаўкі, парослай зялёным, дайшоў да Андрэя пах устаялай вады. Яшчэ яна не нагр-лася на сонцы, што нясмела падымала туман. Андрэй канчаў жаваць скарынку. Хлеб ставаўся ў роце ўсё больш салодкім.

Раса хутка высыхала на траве, толькі нізам мільгацела, іскрылася. Андрэй скінуў чаравікі, цяжкія ад вільгаці. Папляваў у далоні і ўзяў першы ўзмах.

Ціўкнула-ужыкнула каса, хруснулі сцяблінкі, роўна ляглі набок. Штосьці ціўкнула-крыкнула перад Андрэем.

Гэта быў жаўрук. Ён тут схавався, сюды перанёс сваё гняздзечка з лугоў, што хацелі пагрэць на ранішнім квольым сонцы свае голыя выстрыжаныя ўлонні.

ЛІЗА ВЯРНУЛАСЯ Ў КАТУХ

Лізіна Ліпа, састарэлы малінік з бледнымі, чарвёвымі ягадамі, перарослыя дзірваном здзічэлыя трускалкі, што выпаўзлі за пахілы счарнелы плот... Лізіна хата, якую яна пакідала трыццаць гадоў таму, тады свяцілася сасновай шалёўкай, ружавела смалістымі сучкамі, цяпер шэра-бурая, сцішана прысела паміж раскірэчаных яблыняў, з густымі, разгаістымі кронамі. Яблыні цяпер яшчэ ўвесну буялі квеценню, але завязкаў шмат прападала пасля майскіх замаразкаў, толькі на адной, ад зацішнага паўднёвага боку, спелі румяныя плады, якіх да восені ніхто не чапаў. За Лізіных часоў, як тая саранча, наляталі на іх падросткі, рвалі зялепухі разам з лісцем, кідалі палкамі і камянямі, ведаючы, што пакуль прыкльпае з каморкі старая Настуля, набяруць сабе поўна за пазухі і скоцяцца з паркана ў лапухі - і толькі іх бачыць!.. Цяпер тыя жвавья, кірпатыя хлопчыкі і рабыя дзяўчаткі выраслі з Катуха, як са сваіх выпаленых сонцам кашулек, і разбегліся па свеце. Час ад часу заглянуць сюды на сваіх машынах, пакруцяцца па зарослых крапівой і калючкамі падворках, пакураць ля каменя на раздарожжы, хто часам паляваць у кампаніі заедзе, бо звер у ваколіцы трапляецца. Мікола

нядаўна пачаў прывозіць летам сваіх дзяцей і маленькую ўнучку, ад старэйшага, Міхала - куды ж цяпер пасылаць летам малых, калі не на вёску; на вакацыі трэба сёння збіраць грошы цэлы год! А пакуль у Катуху ёсць стары Костусь і хата, і вада, і лес - ну дзецям проста рай!

І Ліза прыехала ў Катух. З малым Алікам выязджала тады ў Францыю, да другога мужа, што пасля работ у Германіі туды падаўся. Аліка і тры дочки ўжо ад Хведара сёння пакінула ў Зяўровачцы; чамусьці не хацела паказваць сваю вёску.

Сустрэліся пад Лізінай Ліпай. Расце яна цяпер, як пані, на выгане - ні платоў, ні веснічак. Здаецца, тысяча пташак гудзе ў густым голлі, тысяча пчолак, лістота шуміць, як прыліў мора. Круглая крона Ліпы кідае абшырны, густы цень. Пад Ліпай - лавачка ды хібкі столік. Сядзяць яны - Ліза, Галя, Толік, Андрэй, Валік, нейкія белатварыя, хаця за краем ценю шчыруе ліпнёвае сонца...

- А як твая, Галачка, мама?

- Ай, зайдзіце да нас. Хіба ж ужо не гневаецца за гэты садок?..

- Ах... Гэта ж такая справа... Ці вы пратая антонаўкі, ці што?

- А іх даўно ўжо Васіль зрэзаў, замарнелі. Карані ім штосьці то пад'ела, ці вадзяны цёк падмыў... Сохнуць пачалі.

- Праўда?

- Гадоў ужо з дзесяць будзе.

- А Тэжыя? Ёй будзе ўжо за сто?

- Ага. Памерла летась, усе шкадавалі.

- І як вам тут жылося? Я туды на гатовае прыехала, тугавата з мовай было. Цяпер то за Ярузельскага панаехала розных, дапамагалі мы ім усім, але яны хочуць усё мець адразу. Хведар падымаў Францыю з руінаў, а яны - дай ды дай, мы маем права на вашу дапамогу! Быццам мы вінаватыя, што яны - голыя. Тож і ў вас цяпер дэмакратыя і свабода. Не ўсё роўна, дзе грошы зарабляеш?.. Нашым працы не хапае...

- Відна, не хапае, калі едуць на захад! - злосна скрывіўся Толік.

- Нашым, кажу, французам. Толькі працы нельга баяцца...

- Ліза, а ты памятаеш, як ты выязджала? З Катуха? Вось а мы ў Катуху засталіся. І не ўцяклі, хоць дзяцей выпусцілі. На волю. Працаваць-та можна, калі маеш надзею на лепшае!

- А калі ж, як не цяпер? Камуністаў прагналі. Мала вам дапамагаў свабодны свет?!

- Што ты кажаш «вам»? Мне ўсё роўна, хто пры ўладзе, абы быў сумленны і разумны чалавек. Выбраць такіх, якія змогуць паставіць край на ногі... - пыхнуў жоўтым дымам «папуляярнай» Андрэй.

- Гм. Колькі ж можна пра гэта. Я вяззджала - усё пра тое, што вайна ўсё разваліла, што яшчэ трэба пацярпець, што адбудуем... Ледзь вырвешся з гэтага Катуха, каб хоць дзеці пажылі ў нармальным свеце. А за табой ляцяць жабрачыя лісты, як камянем у сэрца: голяя мы, босыя, галодныя! Колькі ж можна вас апрацаць! Ад сораму не магла сюды сабрацца, і страшна было. А як жа мне хацелася вырвацца хоць на дзень з таго Парыжа. Пахадзіць па грудях над Нарвай, пасядзець пад Ліпай... І дочкам паказаць зямлю, што ўва Францыі нарадзіліся. Там іх айчына. Я і Хведар тутэйшыя, з катухоўскіх. А Алік на ўсё забыўся. Польскай мовы яшчэ не ведаў. толькі што гаварыў «па-просту». Толькі мы прыехалі, кажа мне: «Мама, чаму яны на мяне кажуць: «паляк», мы ж - рускія!» Панабіваў тады малым французам насы, і перастаі заводзіцца, зачапаць. А потым загаварыў толькі па-французску, дзеці ж хутка вучацца. Яму прасцей было забыць Катух... - Ліза аперла галаву аб шурпатую кару Ліпы.

- А што, лягчэй жыць без успамінаў, Ліза?

- Галя, нармальны чалавек хоча жыць так, як яму лепш. Нашто ж яму непатрэбны, можа, малаважны багаж?

Валянцін стукнуў у кілішак Лізы, які ўсё поўны трымала ў руцэ.

- Кіньце, сябры. Хай кожны думае, што хоча. Галоцікі засталіся, хітрэйшыя ўцяклі, ну і што? Калі б кожны шукаў толькі свае «Францыі», то тут была б камяністая аблога, і ні чалавечага духу. Хадзіў бы ты па лесс, і Бога прасіў, каб наша слова пачуць! Можа, засталіся адны недарэкі, дзівакі, можа - праклятыя лёсам... Ліза, ты кабета ў парадку, ты ад губоў сабе адымала, дапамагала, хоць, кажаш, забыцца хацела. Брат твой Антоць усё прапіў, як бачыш, хоць мог быць гаспадар! І прыемна табе такое бачыць? Можа і не трэба было табе ехаць... Хіба што так вось, нагой ступіць на наш пясок з васільковага «пэжо» і глянуць на Ліпу. Ліпа стаіць, як стаяла, і ўсіх нас перастаіць. Ехала ты, Ліза, ехала па асфальце з Парыжа аж да Катуха, во бачыш, асфальт нават у нас ужо ёсць, ехала... Ну і што, вылечылася, так? Вернешся дадому, і ўсё!..

Кінуўся ветрык ад пушчы, прабег па мураве, сыпнуў гарачым пяском людзям у вочы. Трывожна варухнуўся ліпавы ліст.

Загудзеў у голмі Ліпы вецер, як блізкае мора.

ЗМЕСТ

Лес.....	5
Дом	8
На хугары	11
Нінка, адно жыццё	14
Федзік.....	19
Хто мяне так навучыў?	23
Каму шчасце?	26
Грошы	29
Душагрэйка	34
На вялікай хаце.....	37
Вера.....	41
Бабка Тахвіля	43
Сірата	45
Ёсць час ліпаў і слёз	48
Ваня ды Маня	50
Дзікі птах верабей.....	54
Вася-Васілёк.....	56
Гандзя.....	60
Усе цяпер дарагое	62
Дзетачка мая.....	65
Празьяблы хлопчык	67
Сланечнік.....	71
Камень	76
У Зяўровачцы павечарэла.....	81
Клінок.....	85
Ліза вярнулася ў Катух	88

© OCR: Камунікат.org, 2010 год

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2010 год

© PDF: Камунікат.org, 2010 год